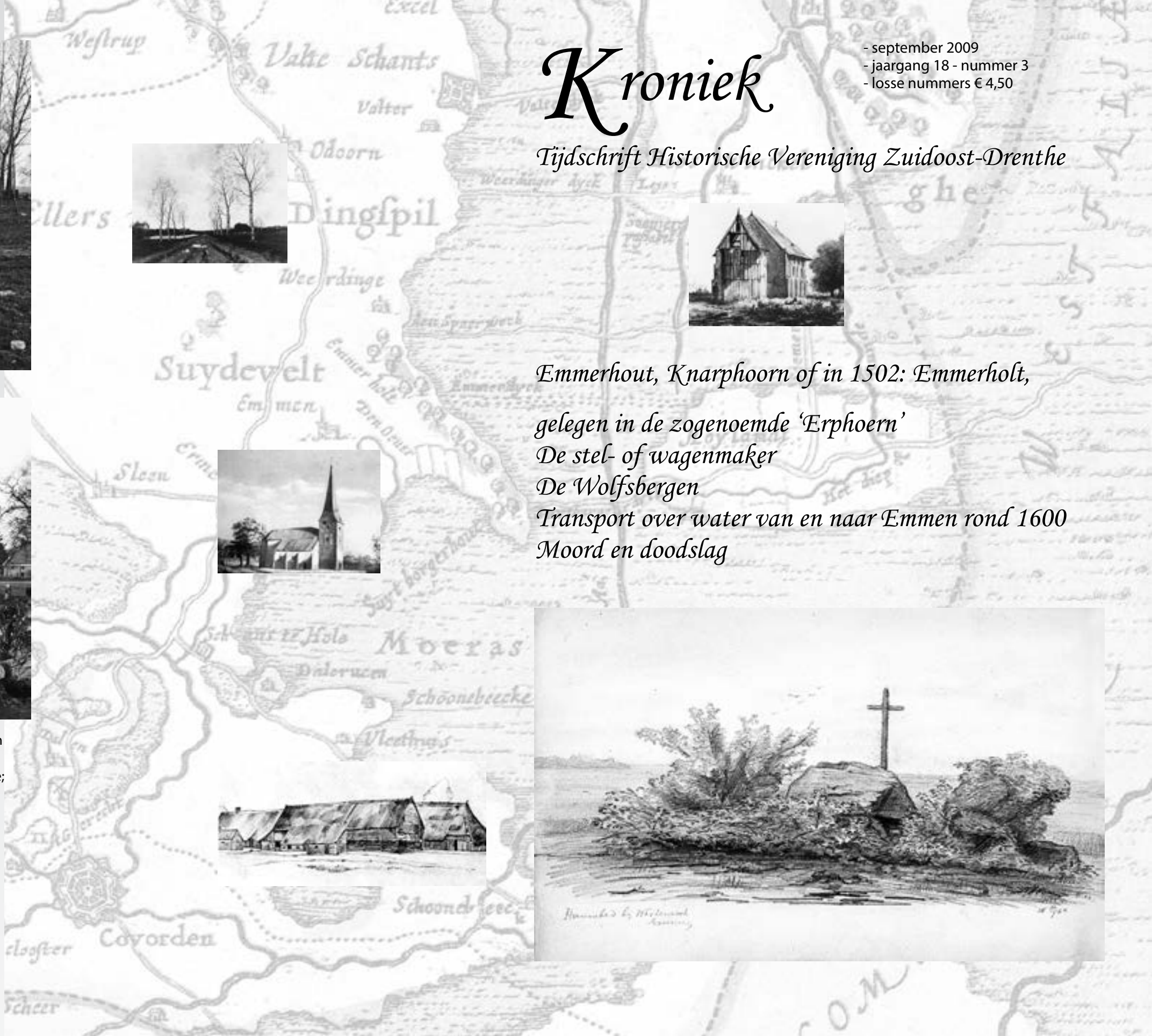

Onlangs kwam Roelof Boelens in bezit van een fotoalbum van prof. dr. A.E. van Giffen. Uit dit album zijn de bovenstaande foto's gepubliceerd. Geheel boven: dorpsgezicht Noord-Barge; daaronder: het 'schepershoes' in Noord-Barge. Verder kwam hij in het bezit van tekeningen uit de periode 1870-1890 van dr. ir. H. Wortman, destijds directeur van de Zuiderzeewerken. Op de voorpagina diens tekening van het hunebed in Westesch.

Reacties: Roelof Boelens, tel. 0591-613152/641596 of per

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

Kroniek

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

- september 2009
- jaargang 18 - nummer 3
- losse nummers € 4,50

Emmerhout, Knarphoorn of in 1502: Emmerholt, gelegen in de zogenoemde 'Erphoern' De stel- of wagenmaker De Wolfsbergen Transport over water van en naar Emmen rond 1600 Moord en doodslag

Redactie

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
 M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
 W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741
 Gelieve eventuele kopij te zenden aan:
 p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?
 Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

Inhoudsopgave

Piet Naber	Redactioneel	1
Artikelen		
Tonko Engelsman	Emmerhout, Knarphoorn of in 1502: Emmerholt, gelegen in de zogenoemde 'Erphoern'	2
Marcel Bulte	De stel- of wagenmakerij	5
Tonko Engelsman	Transport over water van en naar Emmen rond 1600	18
Lubbe Kroeze	Moord en doodslag	24
Rubrieken		
Gerrie van der Veen	Archeologie: De Wolfsbergen	15
Bijdragen		
Sis Hoek-Beugeling	Oproep: Jan Rass	28
Bestuur	Van de bestuurstafel Bestuursmededelingen en activiteiten	28

Productie & opmaak:
 Uitgeverij Drenthe, Beilen - www.uitgeverijdrenthe.nl
 Druk: Scholma, Bedum ISSN: 1878-7894

Activiteiten

12 september 2009: Open Monumentendag
 In samenwerking met de Bibliotheek Emmen zal de Historische Vereniging deze dag een presentatie en een rondwandeling door Emmen verzorgen.
 De stadswandeling zal beginnen bij de bibliotheek aan het Noorderplein om 14.00 uur en duurt ongeveer twee uur.

Op 7 oktober 2009 zal de Historische Vereniging Zuidoost Drenthe aanwezig zijn op de dag van de ouderen in Hotel Emmen (van der Valk).

17 oktober 2009: Historisch Café
 Van 14.00 uur tot 16.00 uur zal er in de bibliotheek aan het Noorderplein Historisch Café worden gehouden met als thema "kaartmateriaal".

12 december 2009: Historisch Café
 Van 14.00 uur tot 16.00 uur zal er in de bibliotheek aan het Noorderplein Historisch Café worden gehouden met als thema 'tradities'.

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten zie www.historisch-emmen.nl en de lokale huis aan huisbladen in de gemeente Emmen.

Bestuur & lidmaatschap

Lidmaatschap
 Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het voor 1 december van het lopende jaar schriftelijk is opgezegd bij de secretaris.
 Men ontvangt vier keer per jaar de Kroniek en men is welkom tijdens de lezingen, die regelmatig worden georganiseerd.
 In verband met kostenbeheersing verwachten we van u dat u uw contributie voor of in de eerste twee maanden van het betreffende verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaakt op het rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Bankrelatie
 Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur
 P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl
 A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893, a.f.dekker@home.nl
 H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@wanadoo.nl
 M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
 H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384
 C. Vedder-Einhaus, Havenstraat 114, 7887 BS Erica, 0591-301235, oos.vedder@planet.nl
 G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466

Website
 Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

Redactioneel

In het vorige nummer van de Kroniek is een fout gemaakt met het plaatsen van foto's. Bij het artikel over de kloosterboerderijen zijn de foto's op de pagina's 2 en 7 verwisseld. Het bijschrift bij de foto op bladzijde 2 hoort dus bij de foto op bladzijde 7 en omgekeerd.

De foto van Jan Oosting op het voorblad moet voor velen bekend geweest zijn. De boerderij is in verscheidene boeken afgebeeld en stond aan de toenmalige Westersstraat. Van oorsprong was de boerderij van Lammers Te(e)w(e)s en is in 1924 afgebroken. Op die plek werd een nieuwe boerderij gebouwd van de familie Oldenburger. Nu zijn daar de parkeerdekken langs de Hondsrugweg. We kregen een reactie van Chris Reinders uit Assen. Hij is geboren in de boerderij die dwars achter die van Oldenburger stond. Hij schreef nog: "Ik ben geboren in de boerderij die dwars achter de boerderij 'Oldenburger' staat. Wel ben ik benieuwd naar het jaartal van de foto op de Kroniek. Deze foto is ouder dan de foto in 100 Jaar Emmen. Zie de ramen in en naast de deuren. Ik heb een ansichtkaart die in 1911 is verzonden. Daarop staat deze boerderij c.a. in dezelfde staat als op de Kroniek."

De Kroniek opent deze keer met een stuk van Tonko Engelsman over de Emmerhout, en dan niet de woonwijk ten oosten van Emmen, maar het Emmerholt, een bos dat enkele eeuwen gelegen heeft in het gebied tussen de huidige woonwijk Emmerhout en het dorp Weerdinge. Op de kaart van Hottinger uit ca. 1790 is het ongeveer 235 ha groot.

Deze keer ook weer een bijdrage van Marcel Bulte in de serie oude beroepen. Zijn artikel gaat over de stel- of wagenmaker, van wie er ook een aantal in de gemeente Emmen woonde. Zij maakten en repareerden boerenwagens, wip- en hondenkarren en rijtuigen.

Gerrie van der Veen schrijft over de Wolfsbergen, een gebied rondom het verzorgings- tehuis Heidehiem. In dat gebied zijn in het verleden veel vondsten uit de prehistorie waaronder een aantal urnen gevonden.

Eveneens van Tonko Engelsman een artikel over het transport over water van en naar Emmen rond 1600. In die tijd zou Emmen 'voorhavens' hebben gehad in het zuidwesten aan de Holsloot, een zijtak van het Drostendiep en in het noorden aan de Hunze bij het 'Hamminge landt' en bij Drouwen aan het Voorste Diep.

Het laatste artikel is van Lubbe Kroeze en gaat over moord en doodslag in Emmer-Erf-scheidenveen in het jaar 1937.

De redactie wil graag een beroep doen op de lezers om artikelen in te leveren, zodat

Emmerhout, Knarphoorn of in 1502: Emmerholt, gelegen in de zogenoemde 'Erphoern'

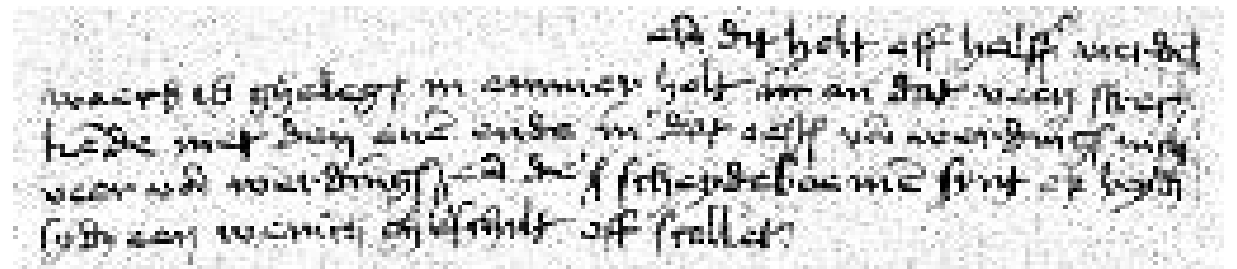
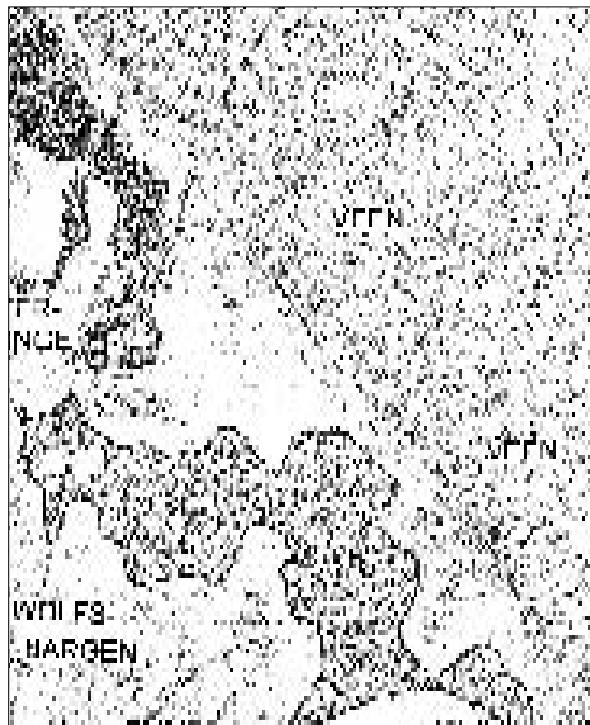
Op 15 januari 1502 of anders gezegd op Sunte Pauwels Beking in de winter in het jaar onsen Heren 1502, scheiden of delen het Klooster Ter Apel ter ener en Gert Stuvén en zijn broer Hinric Duerdinghe ter ander hun gemeenschappelijke ¼ of vörrel holtwaardeel, behorend bij het Knechteringhe-erf in Zuidbarge. Een aantal jaren daarvoor heeft het Klooster het Knechteringhe-erf gekocht van o.a. Gert Stuvén. Ter Apel en de broers hebben nu elk een eigen 1/8 deel. Niet de meijer van het Knechteringhe-erf, maar het klooster en de broers maken zelf gebruik van de rechten die bij hun 1/8 holtwaardeel behoren. De rechten zijn van de boerderij losgekoppeld.

De bezitter van een aandeel in een holtwaar- (deel) mag gebruik maken van de bossen die onder dit hout- of holtwaar vallen. Zuid- en Noordbarge bezitten een bos, het Bargerholt geheten. Waar dit Bargerholt precies heeft gele-

gen, is nog niet duidelijk. Het zou kunnen gaan om een bos bij Angelslo, of is het Hoge Loo bij Noordbarge er een restant van? Ondanks dat het holtwaardeel behoort bij een boerderij uit Zuidbarge, gaat het in dit geval om het Emmerholt in de marke van Emmen.

Door de aantekeningen van een Ter Apeler kloosterling naar aanleiding van de splitsing in 1502 weten we wel vrij nauwkeurig waar toen (een deel van) het Emmerholt lag. Ook lijkt het er op dat het Knechteringhe-erf in die tijd geen aandeel meer heeft in de bossen van Barge. Tegenwoordig hebben we bij Emmen twee plekken met de naam Emmerhout. De in de 60-er jaren aangelegde woonwijk Emmerhout, ten zuiden van de weg Emmen – Emmerschans, en het gebied bij de kruising (ter hoogte van het zandgat van de Boer) van de Oude Roswinkel-erweg met de Emmerhoutstraat, de weg van Emmerschans naar Weerdinge. Deze weg ligt op de oostrand van de Hondsrug. Dit laatste gebied draagt van oudsher de naam Emmerhout en wordt ook wel Knarphoorn genoemd. Hoorn heeft hier de betekenis van hoek, gebied of uithoek.

Kaart van Hottinger uit ca. 1790.

Deel van de aantekeningen. Hier staat: End dit holt off halff vierdel waers is ghelegghen in Emmer holt [woord is doorgestreept] an dat veen streckende met den enen ende in dat oesthen van Werdinghen nich veer van Werdinghen. End de scheidboemen sijnt op beijden sijden een wenich gheschildt off scollet.

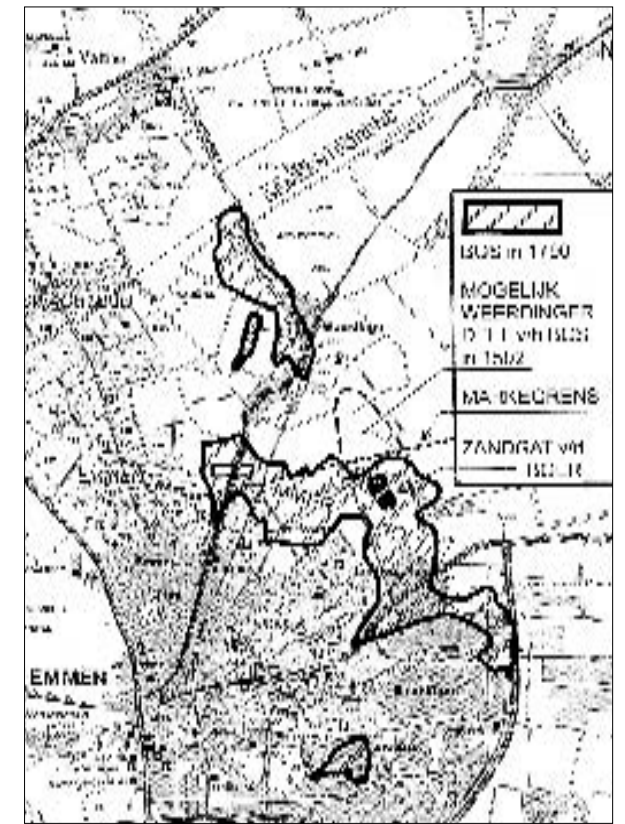
Op de kaart van Hottinger uit het eind van de 18de eeuw staat ten noordwesten van de Angelsloër es een ca. 15 ha groot bos aangegeven. Het Emmerholt op deze kaart is ongeveer 235 ha groot. Nagenoeg het gehele Emmerholt ligt dan in de marke van Emmen. Een klein deel, ter hoogte van de Weerdingerstraat, ligt in de marke van Weerdinge. Van de huidige woonwijk Emmerhout ligt alleen de noord- en noord-ostrand nog net binnen de grenzen van dit bos. Het Emmerholt uit ca. 1790 hoeft niet even groot te zijn als het Emmerholt uit 1502.

De Ter Apeler monnik schrijft: 'End dit holt off halff vierdel waers is ghelegghen in Emmer holt an dat veen streckende met den enen ende in dat oesthen van Werdinghen, nich veer van Werdinghen. End de scheidboemen sijnt op beijden sijden een wenich gheschildt off scollet'. Scollen zal hier van de huid of schil ontdoen betekenen. Een vier(n)del of vierendeel is ¼ deel van iets.

Het zal gaan om een gebied ten noorden en ten zuiden van het zandgat van De Boer. Het noordelijk deel van het bos ligt dan ongeveer ten oosten van het zuidelijk deel van Weerdinge. Vroeger bestond de kern van het dorp Weerdinge uit het zuidelijk deel. De noordkant is jonger. Het bos lag op de oostrand van de Hondsrug tot aan het veen. Mogelijk sloot de noordkant zelfs bijna aan op het Weerdinger-

Een recente kaart waarop ingetekend de bossen zoals Hottinger ze ca. 1790 heeft weergegeven. Ten noorden van Weerdinge is ook het Weerdingerholt ingetekend. Dit is het gebied ten westen van de weg naar Valthe, dat is nu de Holtstraat die overgaat in de

holt, vroeger een bos ten noorden van Weerdinge.¹ De opmerking over de aan twee kanten gedeeltelijk geschilde scheidingsbomen laat ons weten hoe men vroeger grenzen aangaf. De grens loopt van gemarkeerde boom tot boom. Het zal gaan om grote, opvallende en herkenbare bomen die soms op een hoogte staan. De verwonding is zodanig dat de boom niet doodgaat. Aan de Weerdinger kant en aan de Emmer kant van de boom heeft men wat schors afgehaald.

Deel van de aantekeningen. Hier staat: End dit holt is gheleghen in de Erphoern soe ghenoept.

Niet duidelijk wordt vermeld om wat voor soort grens het gaat. Maar het moet gaan om de markegrens tussen Weerdinge en Emmen bij het Emmerholt. Als het om een particuliere grens gaat en dus het Emmerholt al tussen de gewaardeelden is opgedeeld, wordt er niet meer gesproken over holtwaardelen. Ook de verdere tekst doet vermoeden dat het om een markegrens gaat, 'want Willem Battinghe van Weerdinge en zijn broer Meerten weten hoe de grens loopt, evenals de burens van Emmen en de burens van Weerdinge'. Dat wil zeggen dat het noordelijk deel van het bos in de Weerdingermarke ligt. Hoe de markegrens ter plaatse loopt is bekend, namelijk van de kruising van de Oude Roswinkelerweg met de Emmerhoutstraat in een rechte lijn westwaarts naar een punt op de Weerdingerstraat ca. 100 meter ten noorden van het huidige bos dat aan de noordkant van de begraafplaats de Wolfsbergen ligt. Waar nu bouwland is en 200 jaar geleden heide, was in 1502 bos. Op een recente kaart zijn de bossen ingetekend, zoals Hottinger op zijn kaart heeft aangegeven.

Het Klooster Ter Apel bezit in 1502 ook het Rosinghe-erf in het dorp Emmen. Bij deze boerderij hoort 1 en 3/8 holtwaar. Meijer Luttien Rosinghe gebruikt hiervan 1 volle waar. De overige 3/8 holtwaar van Rosinghe en de 1/8 van Knechteringhe, te samen een 1/2 holtwaar, gebruikt het klooster in 1502 zelf. Dat kan zijn om varkens te mesten met de eikels van het bos, voor hakhout, voor bouwhout, om in de open delen van het bos koeien te weiden of om aan een ander te verhuren.

Een hele rij mensen zijn bij de overeenkomst in 1502 aanwezig geweest; veel inwoners uit

Emmen. Naast kloosterling broeder Jacob Wenkdener, lekenbroeder of donaet Bernde van Linghen, Gert Stuvén en zijn broer Hinric Duerdinghe zijn dat Willem Battinghe van Weerdinge, Peter Kopes (of Koops) en Roloff Smeinghe van Emmen, 'ons meijer' Luttien Rosinghe, Johan Egginghe van Barghe en de Emmer pastoorsknecht Roloff van Exel (of Exloo). Van Hinric Duerdinghe (of Deurding, Doering) is nog te vertellen dat hij vermoedelijk woonde in een boerderij die heeft gestaan aan de Odoornstraat ter hoogte van het Q8 tankstation. Gert Stuvén is enkele jaren later schulte van Emmen en Peter Kopes verkoopt in 1508 het Greven- of Greving-erf in Emmen aan het Klooster van Ter Apel. Greven lag net ten oosten van de bibliotheek en het huidige Noorderplein. De tekst van de monnik eindigt met: 'End dit [Emmer] holt is gheleghen in de Erphoern soe ghenoept'. Het lijkt erop dat Erphoern, uitgesproken als Erphoorn, later Knarphoorn is geworden. Of heeft de monnik het niet goed begrepen en is de naam vervormd?

Bronnen

Archief Klooster Ter Apel.
Hottinger-atlas, kaart nr. 12

Noot

- Als het Bargerholt ook heeft gelegen op de oostrand van de Hondsrug, dan lag het ten zuiden van het Emmerholt en ten oosten van Angelslo, mogelijk zelfs tot en met de ophoging van Barger-Oosterveld.

De Stel- of Wagenmaker

Toen er nog geen of nauwelijks auto's waren, beheersten paard en wagen het straatbeeld. Ongeveer honderd jaar geleden reden overal op de wegen in Zuid-oost-Drenthe nog boerenwagens, wip- en hondenkarren en rijtuigen. Wie in goeden doen was beschikte over een tilbury, een sjees, een Utrechtse tentwagen, een breack, een dogcart of een charette. Wanneer men over erg veel geld beschikte, behoorde een Victoria, een Prins Albert, een landauer of een berliner tot het wagenpark.

De ambachtsman

Voor het maken, het onderhouden en het repareren van al die twee- of vierwielige wagens deed men dikwijls een beroep op de plaatselijke stel- of wagenmaker. Een wagenmaker is iemand die rij- en voertuigen en onderdelen daarvan maakt en repareert. Een stelmaker is een wagenmaker die bovendien gespecialiseerd is in draai- en onderstellen.¹ In de meeste gevallen waren de vaardigheden van stel- en wagenmaker in één persoon verenigd. Vanaf het eind van de negentiende eeuw woonden in de meeste dorpen van de gemeente Emmen één of meer van dergelijke ambachtslieden. Met een geoefend timmermansoog en de benodigde kennis van mechanicawetten wist hij als geen ander hoe de houten wielen, wagenbakken en onderstellen in elkaar zaten. De deskundigheid van de plaatselijke stel- of wagenmakers en hun liefde voor het vak was bepalend voor het goed rijden van al die voertuigen. Met uiterste precisie konden zij de wiel-diameter, de radbreedte, de afstand van voortot achterschamel en de grootte van de laadbak berekenen. Wanneer wagen- en stelmakers echt goed waren in hun vak, werd hun bovendien door de plaatselijke bevolking gevraagd bokkenwagens of kinderkruiwagens te maken. Verder kregen ze van allerlei kanten opdrachten

Oude Beroepen

De wagenmaker aan het werk. Op de afbeelding is hij bezig een asgat in de naaf conisch uit te boren. Het maken van een goedlopend wagenwiel met houten spaken en kennis over de opbouw daarvan vroeg grote deskundigheid (uit: Het menslyk bedrijf door Johannes en Caspaares Luiken, 1694).

om kruiwagens, hondenkarren en bakkers- of venterwagens in elkaar te zetten. Voor al die wagens en karren bouwden zij vroeger houten spaakwielen. Verder wisten zij hoe de valling en het overspoor van de wielen moesten worden berekend en hoe ze de houten velgdelen op de spaakeinden moesten monteren en paars-gewijze naar elkaar buigen. Met behulp van een spaaktang werden de velgdelen aan elkaar gezet, waarna de ijzeren stroken op het wiel werden aanbracht. Pas toen eind negentiende eeuw de ijzeren hoepelvelgband in gebruik werd genomen, oefenden sommige wagenmakers ook het vak van grofsmid uit.²

De wagens zelf
Vóór de Eerste Wereldoorlog hebben in de gemeente Emmen voornamelijk boerenwagens

en wipkarren op de vaak nog zanderige wegen gereden. Men sprak over wagens wanneer de voertuigen over vier wielen beschikten en over karren wanneer ze twee of hooguit drie wielen hadden. De kruiwagen met één houten spaakwiel was daarop een uitzondering. Vaak hadden landbouwers verscheidene wagens en karren in hun bezit. Voor de kerkgang, dokters- of familie-bezoek of een rit naar het gemeentehuis stond er soms een tilbury of een sjees (Chaise) bij hen in de schuur.

De oude houten boerenwagens waren alles-behalve comfortabel. Kuilen en keien waren hindernissen en de schokken daarvan gaven veel ongemak voor de passagiers die in of op de laadbak zaten. Ook al droegen de vrouwen een aantal rokken over elkaar, het hielp weinig tegen het voortdurende hossen en stoten. Toen

Overzicht stel- en wagenmakers in de Gemeente Emmen in de periode 1850-1940.

Naam en voornamen	geboren	woonplaats	bijzonderheden:
Ananias, Hendrikus	22.06.1837 Haren (Dld)	Maten en 't Hooiland	wagenmaker (3), overleden 12.9.1914(4)
Ananias, Jan	06.01.1880 Emmen	Maten	stelmaker, 9.12.1919 naar Vlagtwedde(4)
Arends, Hermannus ³ van Berends, J.H.	28.11.1893 Emmen	Oud-Schoonebeek Nieuw-Schoonebeek Nieuw-Amsterdam	wagenmaker en kuiper; wagenmaker 13.9.1919 - 7.11.1927 (6) timmerman en wagenmaker
Bielefeld, Rudolph	09.01.1883 Noorddijk	Erica en	wagenmaker, 30.1.1914 naar Borger (4)
Boekhout, Hensen G.	31.07.1867 Wildervank	Nieuw-Weerdinge	stelmaker, 1.6.1904 ex Schoonebeek (5)
Bos, Derk	13.12.1877 Borger	Erica GB 223	stelmaker, 3.2.1903 ex Borger (3),
Bos, Jan	12,12,1893 Emmen	Weerdinge	stelmaker (5)
Buiten, Jolke van	22.01.1863 Ooststel-	Nieuw-Amsterdam	stelmaker van 20.5.1890 – 31.10.1927
	lingerwerf		
Drenth, Hindrik	20.05.1873 Wildervank	Nieuw-Weerdinge	smederij en stelmakerij, 6.8.1903 ex Groningen (5)
Dijkhuizen, Jan	20.08.1891 Gieten	Barger-Compascuum	wagenmaker van 12.2.1921-12.11.1925 290
Eerkes, Arend ⁴	07.02.1889 Wildervank	Nieuw-Amsterdam, Zijtak	stel- en stoomwagenmakerij, 14.5.1912 Gasselte
Geerlinks, Frederik ⁵ len (6)	15.01.1897 Emmen	Noordbarge/Zuidbarge	stelmaker, 7.4.1930 naar Zuij-
		Nieuw-Weerdinge	wagenmaker, 2.5.1933 ex Odoorn (5)
Gewald, Berend Jan	04.10.1865 Dalen	Weerdingerveen B 211	wagenmaker, 4.12.1891 ex
Vlagtwedde (3)			
Groot, Willem de	06.12.1889 Odoorn	Emmer-Compascuum	stel- en wagenmaker,
27.9.1920 ex			Odoorn (5)

Heide, Harm van der	08.12.1903 Emmen	Roswinkel en Emmen	wagenmaker en veenarbeider
Heide, Willem van der	31.01.1873 Vlagtwedde	o.a.Emmer-Erfschei-	wagenmaker en veenarbeider
		denveen	
Hoge, Willem	23.08.1885 Emmen	Nieuw-Dordrecht 20	timmerman, winkelier en stelmakerij
Homan Bruins, Klaas	17.10.1885 Vries	Klazienaveen	stel- en wagenmaker, 8.2.1911 ex Onstwedde (5)
Koers, Edzo ⁶	31.05.1888 Scheemda	Nieuw-Weerdinge B 356	stel- en wagenmaker, 8.8.1916 naar Odoorn (4)
Koning, Geert ⁷	12.01.1879 Veendam	Emmer-Erfscheiden-	stelmaker, 9.6.1920 ex Borger, overleden 15.5.1926 (6)
		veen	
Koster, Edo	19.03.1901 Emmen	Emmen 190	wagenmaker Wilhelminastraat
Koster, Jan ⁸	17.02.1874 Nieuwe Pekela	Emmen 190	wagenmaker, 7.7.1899 ex Nieuwe Pekela (3)(4)
Kruger, Derk	05.11.1889 Odoorn	Zwartemeer	kuiper, stel- en wagenmaker, gevestigd mei 1916.
Leutscher, Jan Vlagtwedde (5)	08.08.1900 Emmen	Nieuw-Weerdinge 554	wagenmaker, 2.8.1935 ex
H. Linzel & Co		Klazienaveen	wagen- en kruiwagenmaker, kuiperij.
Luikens, Geert	22.04.1875 Onstwedde	Klazienaveen	stelmaker en timmerman, 5.2.1906 ex Odoorn (5)
Luppens, Jan (5)	03.10.1888 Wildervank	Nieuw-Weerdinge	wagenmaker, 18.4.1917 ex Vlagtwedde
Meertens, Geert	08.02.1887 Emmen	Emmen, Westerstr.14	wagenmaker, 27.04.1917 ex Sneek
Nieboer, Arend	06.08.1887 Wildervank	Emmer-Erfscheiden-	wagenmaker, 26.4.1912 ex Wildervank (5)
		veen	
Noorlag, Willem (6)	01.03.1862 Onstwedde	Weerdingemarkte	stelmaker van 15.5.1885–24.10.1929 (3)
Poel, Albertus Harke	23.03.1916 Emmen	Nieuw-Amsterdam	stelmaker, 24.7.1931 naar Odoorn 1935 ex Odoorn (5)
Poel, Harke de (5)	15.02.1901 Onstwedde	Noordbarge	wagenmaker, 13.1.1927 ex Kloosterburen
Poel, Harke Albertus de (4)	22.11.1875 Westerbork ⁹	Nieuw-Amsterdam	stelmakerij, 15.6.1901 ex Onstwedde (3)
Poel, Hendrik de (5)	30.03.1908 Emmen	Nieuw-Amsterdam	wagenmaker, van 1923-1925 in Borger
Poel, Johan Idzerd de	29.01.1905 Emmen	Nieuw-Amsterdam	wagenmaker (5)
Prins, Hendrikus	09.05.1902 Emmen	Zwartemeer	wagenmaker (5)
Prins, Lucas	14.04.1886 Emmen	Erica	wagenmaker (4)(5)
Reuring, Hendrikus	14.10.1902 Odoorn	Roswinkel 250	stel- en wagenmaker, 15.6.1926 ex Odoorn (5)
Slik, Berend ¹⁰	05.10.1889 Veendam	Klazienaveen	stel- en wagenmaker, 15.2.1917 ex Bellingwolde (5)
Smilde, Hendrik	19.03.1876 Emmen	Weerdingerveen	stelmaker, 12.11.1898 ex Gasselte (3)
Smit, Jan	22.02.1854 Emmen	Nieuw-Weerdinge	wagenmaker, 21.05.1902 ex Vlagtwedde (3), + 1904.
Steegeen, Harm Vlagtwedde (3)	17.08.1873 Sleen	Emmer-Compascuum	stelmaker, 2.6.1896 ex
Wenning Hzn, Harm ¹¹	22.04.1863 Borger	Emmer-Compascuum	stelmaker en stoomwagenma- kerij
		Emmerhout E 35	17.2.1890 ex Vlagtwedde (3) (4)
Wenning, Hendrik wedde (4)	28.04.1887 Vlagtwedde	Emmer-Compascuum	stelmaker, 6.10.1909 ex Onst- wedde (4)

Echtpaar in een sjees in Westenesch. Zowel de sjees als de tilbury werden gebruikt voor speciale gelegenheden, zoals dokters- en familiebezoek, kerkgang en tochtjes in de omgeving. Deze foto werd gemaakt ter gelegenheid van een van de Zuideveldtentoonstellingen in de tweede helft van de jaren dertig (collectie Sis Hoek-Beugeling te Emmen).

later de laadbak aan riemen was opgehangen, nam het schokken enigszins af. Een nadeel van het gebruik van riemen was echter dat de bak vrij snel ging slingeren. Tot het boerengerij mag ook de tilbury, een verbeterde uitgave van de sjees, worden gerekend. De tilbury was een praktisch, tweewielig voertuig met een bak op stalen veren en niet meer op riemen. Naast de tilbury beschikten de boeren soms over een buggy, een wat elegantier voertuig op twee wielen dat vaak door de vrouwen werd gebruikt en net als de tilbury een kap met drie beugels had. Het maken van een goed functionerend on-

derstel was een vak apart. Op een gegeven moment was het noodzakelijk bij de vierwielige boerenwagen het onderstel zodanig te construeren dat de achteras tegengesteld aan de vooras kon zwenken, waardoor de straal van de draaicirkel aanzienlijk werd verkleind.¹³ Wegener Sleeswijk schreef dat in ons land de wagenbak van de meeste boerenwagens uit afzonderlijke, onderling niet verbonden zijladders en bodem bestonden, met vaak nog, los daaraan bevestigd, een voor- en achterschot. In veel streken werden de achterschotten of achterkragen en achterschamellen kunstzinnig versierd. Ook de zijborden kregen de nodige penseelstreken. Hierdoor kreeg de uitdrukking 's lands wijs, 's lands eer' een veelzijdiger betekenis. Bij de bestudering van beschrijvingen van de boedels van vóór de Tweede Wereldoorlog van inwoners van de gemeente Emmen kan men een indruk krijgen in wat voor soort wagens men vroeger in Zuidoost-Drenthe heeft gereden.¹⁴ Omstreeks 1900 bezat landbouwer H. Scholte uit Nieuw-Amsterdam bijvoorbeeld niet alleen een veestapel van drie paarden, veertien koeien en vier varkens, maar ook een gewone sjees, een sjees op collingassen, een nieuwe smalle wagen, twee breedlopende wagens met twee opzetten en een goed onderhouden

Een tweewielige houten wipkar op een van de zanderige binnen- of boswegen in Drenthe. De wipkar werd gebruikt voor het vervoer van bijvoorbeeld mest en zand. De laadbak van de wipkar kon schuin omhoog worden gezet, zodat de lading naar achteren ervan af kon schuiven. Veel wagenmakers in Zuidoost-Drenthe maakten de wipkar in hun eigen wagenmakerij (uit: Katholieke Illustratie, 28 oktober

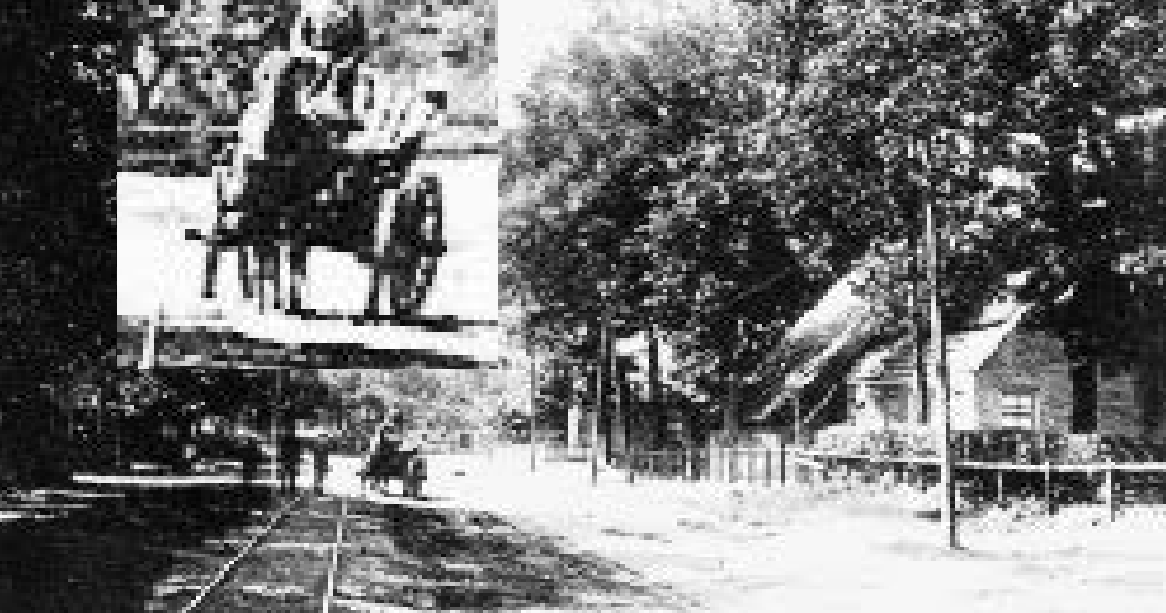
De wagenmakerij van Jan Luppes in Nieuw-Weerdinge rond 1920. Dit keer geen rijtuig, maar de opbouw van een cabine en een laadbak op een vrachtwagen. Deze was bestemd voor de bodedienst van Nieuw-Weerdinge naar Groningen door de ondernemer Dokter. De man met de stok is Jan Luppes. Tegenwoordig is op dezelfde plek aan de Tramwijk een trendy meubelzaak, geleid door kleinzoon Jan Luppes. (Collectie Jan Luppes, Nieuw-Weerdinge).

kanaalster wagen.¹⁵ De Emmense arts J.L. Tijmes kon aan het begin van de 20ste eeuw voor het visiteren van zijn patiënten beschikken over twee Litouwer paarden, een break en een Prins Albert.¹⁶ Uit de beschrijving van de boedel van Johannes Lanting uit Nieuw-Amsterdam bleek dat hij in het bezit was geweest van een glazen koets op riemen, een kanaalsterwagen, één wagen op brede en één op smalle vellingen.¹⁷ Een paar maanden later verkocht Eilert Timmerman uit Roswinkel op een veiling onder andere twee boerenwagens met brede wielen, een sjees op wielen, een sjees op riemen en wat paardentuig.¹⁸ Na het overlijden in 1916 van de in Nieuw-Weerdinge gewoond hebbende H. Joling bleek dat een Utrechtse wagen, een charette, een boerenwagen en drie wipkarren tot zijn 'boerenbeslag' had gehoord.¹⁹ Hessel Vos te Nieuw-Amsterdam beschikte in 1917 over 'een

Marktdag te Emmen met lange rijen boerenwagens, voorzien van een linnen kap. Op deze afbeelding zijn duidelijk de houten spaakwielen te zien (collectie B.J. Mensingh te Exloo, poststempel 13 december 1912).

nette tilbury met losse kap, wat paardentuigen, vier wipkarren met een eenspan, disselbomen en opzetten en drie kruiwagens.²⁰ De weduwe K. Aikes was in dat jaar zelfs in het bezit van 'een goed onderhouden glazen koets'.²¹ Iedere wagen- of stelmaker bezat grote voorraden aan hout. Dit hout was afkomstig van verscheidene soorten bomen. Zo had de timmerman J.H. Eleveld uit Nieuw-Weerdinge in zijn timmerfabriek en houtzagerij 'De Eikel'

Een vierwielige boerenkar op de Weerdingerstraat te Emmen. Achterop de kar is nog een deel van de achterkrat te zien. (Collectie Roelof Boelens te Emmen)

grote voorraden eiken-, beuken-, iepen, stam- en plaathout. Verder lagen er stapels ingezaagd wagenmakershout en flinke partijen afvalhout. Verder verkocht Eleveld vuren-, grenen- en Amerikaans grenenhout, ijzerwaren, steen, pannen en buizen. Toen diens timmerfabriek wegens vertrek naar Groningen in 1930 werd geveild bleek dat deze van alle moderne machinerieën en gereedschappen was voorzien en uitermate geschikt was voor de vestiging van een carrosseriefabriek of grote wagenmakerij.²² Het benodigde hout voor de wagens en karren werd jaarlijks door de stel- en wagenmakers in grote hoeveelheden ingekocht. Kort voor of tijdens de houtkap werden op verschillende plaatsen partijen hout openbaar geveild en aan de hoogste bieder verkocht. Zo werden in 1905 op het Kuipershof te Weerdinge honderd opgaande eikenbomen te koop aangeboden, waarvan gesteld werd dat ze zeer geschikt waren voor wagen-, stelmakers- en scheepstimmerhout.²³ In november 1913 kon men bij Albert Smits te Roswinkel zeventig stuks eiken-, essen-, elzen- en zware populierenbomen kopen, die volgens de verkoper bijzonder geschikt waren door stel- en wagenmakers te worden gebruikt.²⁴ In 1914 werden stelmakers door L. Sikken in Noordbarge uitgenodigd om bij inschrijving een bod te doen op negen stam eikenbomen, waaronder zeer zware.²⁵

Fabrikanten buiten de gemeente

Omdat de gemeente Emmen nooit echte rijtuigfabrieken heeft gehad, was de bevolking van Emmen tientallen jaren lang afhankelijk van het aanbod van rijtuigfabrikanten buiten de gemeente. De bedrijven waar de meeste rijtuigen vandaan kwamen waren gevestigd in Coevorden, Zuidlaren, Groningen, Hoogeveen, Oude Pekela en Stadskanaal. Zo was in het begin van de twintigste eeuw de rijtuig- en wagenfabrikant H. Dinkla & Zonen uit Zuidlaren in de markt met nieuwe rijtuigen zoals breacks, barouchets, Prins Alberts, charets, tilbury's en dresseerkarren. Trots vermeldde het bedrijf in de Emmer Courant dat ze alle van collingassen waren voorzien en dat zij ook een beste chaise, een koets op riemen en lijkwagens in de aanbieding hadden.²⁶ Omdat in die periode veel dorpen op zoek waren naar een geschikte lijkwagen, bestelde de een na de andere begrafenisvereniging een nieuwe of een goede, gebruikte lijkwagen bij een van de fabrikanten. In een enkel geval werd een dergelijke wagen bij een plaatselijke wagenbouwer besteld, zoals in 1905 toen de begrafenisonderneming van Erica de wagenmaker Derk Bos en de grofsmid J.H.Töller in het gelijknamige dorp opdracht gaf een lijkwagen te leveren in de hoop dat deze binnen twee maanden er zou zijn.²⁷ In datzelfde jaar had de kerkenraad der Nederlandsche Hervormde Gemeente te Emmen een nieuwe lijkwagen besteld bij H. Dinkla te Zuidlaren. Binnen enkele maanden stond 'het nette rijtuig,

Een boerenwagen met linnen kap in Oud-Schoonebeek.

geheel naar de eisen des tijds ingericht' ter beschikking. Het rijden met deze lijkwagen was gegund aan de in Emmen wonende J. Hesseling. Hij kreeg hiervoor een vergoeding van f 1,50 voor één rit met een paard en f 2,50 voor een rit met twee paarden. De uitbesteding van de lijkwagendienst was in handen van het Armwerkhuis.²⁸

De rijtuigfabrikant J.P. Welp uit Musselkanaal was ook in de dorpen van de gemeente Emmen kind aan huis. Regelmatig leverde hij nieuwe wagens en toebehoren. Zo had hij in 1906 een prachtige nieuwe Kanaalsterwagen in de verkoop, evenals een elegante nieuwe tilbury en een aantal gebruikte wagenonderstellen die hij zeer geschikt vond voor de fabricage van een bakkers- of kruidenierswagen. Welp adverteerde ook met koperen doppen voor collingassen en met rijtuiglantaarns.²⁹

In Coevorden was de rijtuigfabrikant J.L. Neep gevestigd. Eerst aan de Haven en later aan de Bentheimerstraat. Tot ver in de jaren twintig heeft hij rijtuigen en wagens aan de bewoners van de gemeente Emmen geleverd. Op zijn lijstje kwamen stevast breacks met winter- en zomerkap voor, tentwagens, wagentjes met kap met of zonder veren die volgens hem geschikt voor bakkers en bierhandelaars waren, grote boerenwagens, zware wagens voor houtvervoer (mallejan) en diverse paardentuigen. Ook verkocht hij Utrechtse wagens met zijportieren en spiegglas, brikken, barouchettes met zijportieren, zogenaamde portierwagens, landaurs, dogcarts, tilbury's, charettes, trouwcoupés en boerenwagens waaronder met brede wielen.³⁰

Met de in 1861 in Groningen opgerichte rijtuigfabriek Brukker is ook zaken gedaan. Deze fabriek had zich eind negentiende eeuw al

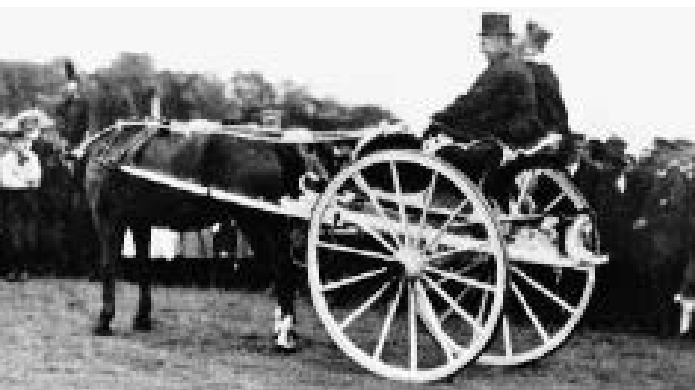
Een versierde sjees tijdens het volksfeest van 28 september 1929 in het dorp Erica. (Collectie Roelof Boelens te Emmen)

gespecialiseerd in de productie van tilbury's die zodanig waren geconstrueerd dat degenen die erin reden nog nauwelijks last hadden van het stoten en achterover hellen van de bak.³¹ Uiteenlopende voertuigen

Doorlopend heeft men rijtuigen en wagens verhandeld. Soms werden ze onderhands verkocht, soms in het openbaar geveild. Tijdens de transacties werd gekeken of de voertuigen goed waren onderhouden en welke wagenmaker er bemoeienis mee had gehad. In verschillende gevallen hadden zonen het vak bij hun vader geleerd. Wanneer er sprake was van een familiebedrijf dan was men trots op hun tientallen jaren oude traditie. Familiebedrijven waren onder andere die van H.A. de Poel & Zoon uit Nieuw-Amsterdam en Noordbarge en die van E. Koster en Zoon uit Emmen. Niet alleen boeren, maar ook middenstanders en particulieren hebben wagens en karren in

Tijdens een ouderwetse boerenbruiloft. Op de bovenste afbeelding een echtpaar op een Noord-Hollandse sjees en op de onderste afbeelding een overkapte kiereboe (Buiten, 1 juli 1922).

bezit gehad. Zo heeft het kruideniersbedrijf van de Gebroeders Zuideveld lange tijd zaken gedaan met een vierwielige venterswagen met kap en voor de verkoop van groenten met een tweewielige houten paardenkar.³² De rijtuigverhuurderij van J. Hesseling uit Emmen verhuurde aan zijn klanten onder andere een breack en M. Bos uit Nieuw-Amsterdam had een lichte korre op veren met hekken en trijkbrug die voor vee- of melkvervoer kon worden gebruikt en een dogcart waarin twee tot vier personen konden zitten. Bakker J. Dorgelo uit Zwartemeer maakte gebruik van een vierwielige brik en een bakkerskar, beide met collingassen.³³ De bakker J. Heise uit Klazienaveen beschikte niet alleen over een aantal nieuwe

Begrippen	
Barouchette:	een licht twee- of vierwielig rijtuig
Berliner:	een vierpersoons gesloten koetsiersrijtuig op vier wielen met aan weerszijden een portier en twee banken vis à vis, één voor en één achter.
Breack:	een rijtuig op vier ellipsveren, waarvoor een of twee paarden gespannen kunnen worden. Er bestonden breacks met en zonder ramen. De ruimtes van de koetsier en de passagiers waren gescheiden. Het portier bevond zich in de achterzijde. De kap reikte ook over de koetsiersplaats heen.
Brik:	een klein licht open rijtuig op vier wielen waar men van achteren ingaat en waarin de banken tegen de zijwanden van de bak zijn geplaatst.
Chaise of sjees:	een eenvoudige kar op twee wielen met een bakje en een lamoen voor het paard.
Dogcart, Dokkaar:	een lichte tweewielige voor één paard waarin men rug aan rug zit.
Kiereboe:	een lichte vierwielige reiswagen voor vier personen. De bak en de vorm doen denken aan die van een boerenwagen. De bak hangt op twee riemen en heeft een afneembare of neerlaatbare linnen huid. Binnen staan de twee banken achter elkaar. Er is geen koetsbok en er zijn twee portieren.
Korre, korrie:	een lage platte houten wagen op vier wielen.
Landauer:	een koetsiersrijtuig met een leren kap die in twee delen naar voren en naar achteren kan worden neergeklapt.
Mallejan:	een wagen, bestaande uit een as met twee hoge wielen en een disselboom, om bomen en andere zware lasten mee te kunnen vervoeren.
Prins Albert:	een vierwielig rijtuig met afneembare kap, soms van leer, veelal van zeildoek en een dickey-seat achterop: een bankje voor twee, dat dicht te klappen en dan onzichtbaar was.

Het optasten van een boerenwagen met hooi in Oud-Schoonebeek. (Collectie Sis Hoek-Beugeling te Emmen).

bakkers- en melkwagens, maar had in de schuur ook een prachtige landauer staan.³⁴ De winkelier J. Kleinsma uit Oud-Schoonebeek heeft een tijdje met een zespersoons breack op collingassen gereden.³⁵ Verder had menige houthandelaar op zijn erf een mallejan met kettingen staan die bij het transport van lange bomen werd gebruikt. Al die mensen hebben vroeger gebruik gemaakt van de diensten van de wagen- of stelmaker. Hij was degene die voor een wipkar, een boerenwagen, een kruiwagen, een hondenkar, een var-

kenswagentje of een bokkenwagen kon zorgen of ze van een nieuw wiel kon voorzien. Naast de reparatie of onderhoud van de wagens verkocht hij ook wagensmeer, ijzeren beslag en hout voor nieuwe schotten en ladders. De traditionele wagen- en stelmakers zijn na 1930 geleidelijk uit de samenleving verdwenen. Tot na de Tweede Wereldoorlog heeft men nog van hun diensten gebruik kunnen maken. Tegenwoordig is het gehele transport van mensen en goederen geme-

Noten

- 1 Zie J.B. Glasbergen, Beroepsnamenboek, beroepsaanduidingen voor 1900 in Nederland en België, Amsterdam/Antwerpen, 2004.
- 2 Zie ook mijn artikel over de hoefsmid en grofsmid in de Kroniek van december 2008 en het boek Wegener Sleeswijk, A., Wielen, wagens en koetsen, Leeuwarden, z.d., blz. 24 e.v.
- 3 Hermannus Arends vestigde zich in de eerste helft van april 1916 als wagenmaker en kuiper in Oud-Schoonebeek. In zijn werkplaats verkocht hij uiteenlopende soorten kruiwagens, waaronder de Groninger bakkruiwagen zonder en met raam, droogwagens en slagwagens, alle met beslag, breed wiel en brede band (Emmer Courant (EC), 19 april 1916).
- 4 Arend Eerkes had zijn bedrijf aan de Zijtak. Hij fabriceerde onder andere houten wipkarren op twee wielen. Hij kreeg in zijn omgeving grote bekendheid door het ontwerp van een 'praktische bonen- en erwtenzaaimachine'. Deze mocht iedereen bij hem in de werkplaats komen bewonderen (EC, 20 februari 1918).
- 5 Frederik Geerlinks had een machinale wagenmakerij. Hij fabriceerde in zijn werkplaats in Zuidbarge een eigen type wipkar.
- 6 Edzo Koers, een wagenmaker in Nieuw-Weerdinge,

was op 14 april 1915 failliet verklaard. Op zaterdag 12 juni daaropvolgende werd zijn bedrijf in het openbaar verkocht. Onder de goederen bevonden zich een schuurtje (werkplaats) op afbraak, een mallejan met kettingen, een zaagmachine met hand- en trekzaag, een bankschroef, een bijna afgewerkte wipkar, stelmakershout, 27 beste posten, een partij wipkar- en kruiwagenvelgen, regels, krooibomen, een eg, een partij Eiken en Essen Posten en een partij los hout (EC, 9 juni 1915).

- 7 Meer dan een half jaar na de dood van Geert Koning in 1926 bood diens weduwe de wagenmakerij aan Kanaal A, samen met de aanwezige machinerieën, bankschroeven en werkbank te huur aan.
- 8 In 1905 had de stelmaker Jan Koster voor zijn houtzagerij een stoommachine aangeschaft. Na zijn dood werd de wagenmakerij en houtzagerij onder de handelsnaam 'Weduwe J. Koster & Zoon' voortgezet. Het bedrijf adverteerde in die tijd dat het in staat was voor derden grote partijen bomen en balken te zagen (EC, 26 oktober 1926).
- 9 In Nieuw-Amsterdam stond de stoomwagenmakerij H.A. de Poel & Zoon. Harke de Poel woonde in Noordbarge en had daar een elektrische wagenmakerij. Hij verkocht tevens uit voorraad 'nette afgewerkte vuren en eiken lijkkasten' (EC, 20 januari 1939). Een jaar later adverteerde het bedrijf dat het een moderne lijkauto hadden aangeschaft en dus

- was 'fingericht voor vervoer van overledenen van en naar alle plaatsen' (EC, 19 maart 1940).
- 10 Berend Slik vestigde zich half februari 1917 in Barger-Oosterveen als stel- en wagenmaker en als kuiper. Hij handelde tevens in zaaibakjes. Later verhuisde hij naar Klazienaveen nummer 352 I (EC, 17 februari 1917).
- 11 Harm Wenning Hzn. had zijn bedrijf aan het Oosterdiep. Op 6 september 1920 deed hij de stoomwagenmakerij aan de kant. Tijdens de boeldag verkocht hij in het openbaar een belangrijke partij wagenmakershout in verschillende lengte en breedte, kruinwilgen, scheren, bandijzer, spijkers en slotschroeven. Verder stond er bij hem op het erf een mallejan met kettingen. Zijn werkplaats bevatte een handboormachine, roemkracht, een cirkelzaag, drijfassen, riemschijven, riemen en uiteenlopend gereedschap zoals boren, beitels, spanners enz. (EC, 28 augustus 1920).
- 12 De stel- en wagenmaker Jan Wenning timmerde regelmatig aan de weg met tweedehands zware boerenwagens. Ook ruilde hij deze tegen boerenwagens met half brede of smalle wielen (EC, 19 december 1917). In 1921 verhuisde hij zijn bedrijf naar de Dordsestraat (Bargermeer), waar hij meer ruimte had. Op deze locatie verkocht hij tevens baggerstikken, draadpalen en takkenbossen. Begin jaren twintig stond hij met zijn handel bijna iedere vrijdag op de markt te Emmen.
- 13 Ibidem, blz. 81.
- 14 Vóór 1930 stonden de 'boeldagen' bijna dagelijks in de Emmer Courant aangekondigd.
- 15 Emmer Courant, 3 maart 1900.
- 16 Ibidem, 25 januari 1905.
- 17 Ibidem, 26 augustus 1905.
- 18 Ibidem, 21 oktober 1905.
- 19 Ibidem, 22 januari 1916.
- 20 Ibidem, 17 februari 1917.
- 21 Ibidem, 1 december 1917.
- 22 Ibidem, 3 januari 1930.

- 23 Ibidem, 25 januari 1905.
- 24 Ibidem, 22 november 1913.
- 25 Ibidem, 7 oktober 1914.
- 26 Ibidem, 21 april 1905.
- 27 Ibidem, 10 mei 1905. Op 18 januari 1906 is de lijkwagen geleverd.
- 28 Ibidem, 9 augustus 1905.
- 29 Ibidem, 12 mei 1906.
- 30 Ibidem, 5 april 1913, 18 februari 1920 en 5 maart 1926.
- 31 Ibidem, 1 september 1900.
- 32 Ibidem, 10 november 1915.
- 33 Ibidem, 3 juni 1922.
- 34 Ibidem, 18 november 1922.
- 35 Ibidem, 2 januari 1931.

Geraadpleegde literatuur

- Dalen, Van, Groot woordenboek der Nederlandse taal. Emmer Courant, 1891, 1900, 1905, 1906, 1909, 1913 t/m 1940.
- Hoek Ostende, mr. J.H. van den, Handkarren, Ons Amsterdam, mei 1972.
- Meischke, Ir. M.C.A., Boerenwagens, Bussum, 1968.
- Vos, H.B., Rijtuig, Bussum, 1961.
- Vos, Drs H.B., Rijtuigen en sleden in het Nationaal Rijtuigmuseum, Amsterdam, 1994
- Wagens, Weekblad De Prins, 1 augustus 1931.
- Wegener Sleeswijk, A., Wielen, wagens, koetsen, Leeuwarden, z.d.

De Wolfsbergen

In mijn vorige artikel noemde ik reeds de urnenvelden. De 'urnenveldencultuur', laat ik het zo maar even noemen, begon rond 1100 voor Chr. Deze periode noemen we de late bronstijd. In de tijdsperiodes daarvóór werden mensen nog begraven. In een tijdsbestek van ongeveer 150 jaar veranderde het grafritueel, men ging overledenen cremeren. Opvallend is, dat de urnenvelden in de meeste gevallen vlak bij de iets oudere grafheuvels liggen. Waarom men iets meer dan 3000 jaar geleden plotseling overging tot lijkverbranding weten we niet. Onderzoekers hebben lange tijd gedacht dat dit het gevolg was van het in ons land binnentrekken van nieuwe bevolkingsgroepen. Tegenwoordig gaat men er vanuit dat het cremeren slechts een deel van veranderingen was in het leefpatroon van de mensen die hier destijds leefden. Misschien ging men anders denken over de dood?

De oudste urnenvelden in ons land vinden we onder andere bij Emmen. In de oudste urnengraven lagen de crematieresten in een grafkuil, daaroverheen had men een heuveltje geworpen. Al snel begon men echter potten te gebruiken waarin de crematieresten van overledenen werden gedaan. De urn werd in de grond gedaan en vervolgens groef men er een greppeltje omheen. Het zand hieruit werd over de urn geworpen, waardoor er een heuveltje ontstond. Aanvankelijk plaatste men over de kleine heuvel nog een soort dodenhuisje en wanneer er in korte tijd een aantal mensen waren gecremeerd zag het er waarschijnlijk uit als een soort nederzettinkje. Rond 1000 v. Chr. kregen de urnengraven de vorm van een sleutelgat. De grootte hiervan kon variëren van 4 meter tot soms wel 22 meter! Zo'n 300 jaar later werd men plotseling iets gemakkelijker. Crematieresten van een overledene wer-

Tijdens de bouw van Heidehiem in 1957 worden gawe urnen gevonden. (Collectie Jan de Klein).

De greppeltjes rond de urnengraven tekenen zich duidelijk af. De foto is omstreeks 1985 gemaakt. (Collectie Jan de Klein).

den niet meer van de brandstapel gehaald, maar men maakte een heuvel over de brandstapel zelf. Zo ontstonden de brandheuvels. Er zijn veel plaatsen in de gemeente Emmen waar sporen zijn gevonden van urnenvelden en brandheuvels uit de prehistorie, zoals bij Barger-Oosterveld, Emmerhout, Angelslo, Weerdinge, Noordbarge, Westenesch en de Wolfsbergen. De Wolfsbergen ligt tussen de Weerdingerstraat/Wolfsbergenweg en de oude spoordijk naar Weerdinge. Het verzorgingstehuis Heidehiem, onderdeel van Zorggroep Tangenborgh, staat er ongeveer midden op. De naam Wolfsbergen werd voor het eerst genoemd in 1725. Het gebied is nu zeer bosrijk. Zo'n 150 jaar ge-

leden was dat nog niet het geval. Er zal hier en daar wel een boom of struik hebben gestaan, maar voor het overige leek het gebied een zandverstuiving. Het woord 'bergen' klinkt wat overdreven. Toch was, en is het gebied nog steeds heuvelachtig. Op de Wolfsbergen zijn veel urnen met crematieresten gevonden.

Dat vinden van prehistorisch aardewerk was op de Wolfsbergen in de vorige eeuwen, en zelfs nog in het begin van de 20ste eeuw, gemakkelijk. Als er na een harde wind veel zand was weggewaaid, kon men geregeld de randen van potten boven het zand zien uitsteken, en dat is geen verzonden verhaal!

In het oude Emmen waren vroeger inwoners die de archeologen hielpen bij het zoeken naar en opgraven van urnen. Ze ontvingen voor elke urn een bepaald bedrag. Sommigen waren zelfs 'gespecialiseerd' in het vinden van dit prehistorisch aardewerk. Van hun ouders of overleden familieleden wisten ze waar ze moesten zoeken.

Graafwerkzaamheden in 1957. Op de achtergrond kijken archeologen belangstellend toe (Collectie Jan de

Opgravingen bij Heidehiem in de jaren '80. Duidelijk zijn de sporen van greppeltjes te zien. (Collectie Jan de Klein).

De heer Middelveld was zo iemand. Hij had regelmatig een aardige bijverdienste wanneer hij een aantal potten in de grond ontdekte. Ook hij kende de Wolsbergen goed en vond er regelmatig prehistorisch aardewerk.

Tijdens de bouw van Heidehiem in 1957 werden er, bij de voorbereidende graafwerkzaamheden wederom grondsporen gevonden van menselijke activiteit uit een ver verleden. Er werden archeologen gewaarschuwd. Zij kenden het gebied maar al te goed en dus kwamen ze een kijkje nemen. Ze constateerden dat de bouwput werd gegraven in een urnenveld. Hierop werd de bouw twee weken stilgelegd om deskundigen de tijd te geven nader onderzoek in te stellen en hierbij werd een groot aantal urnengraven gevonden.

Hoe men aan de naam Wolfsbergen komt weet ik niet. Lang geleden deed in Emmen en Weerdinge het verhaal de ronde, dat de inwoners van deze dorpjes de verhoging in het landschap op de rug van een wolf vonden lijken. Dergelijk naamsverklaringen kom je vaak tegen. Of dat echt de reden is dat het gebied zo genoemd wordt weet ik niet.

Zo'n verhaal op zich is echter al een stukje geschiedenis en dat is de reden waarom ik ze toch altijd noem, daarbij wel de nodige voorzichtigheid in acht nemend.

Er zijn op en rond de Wolfsbergen veel vondsten uit de prehistorie gedaan. Het archeologisch depot in Nuis heeft stellingen vol met urnen en prehistorisch aardewerk dat daar is gevonden. Emmen heeft een rijke geschiedenis. Jammer

dat we daar zo weinig van terugzien. Een oudheidkamer hebben we niet meer, maar wie weet wat de toekomst ons nog eens brengt. Als we nou eens op de vrijgekomen plek van de dierentuin in het centrum van Emmen een soort oudheidkamer of museum maken? Gebouwen staan daar al. We verliezen, tot groot verdriet van veel Emmenaren, de dierentuin uit het centrum, maar dan krijgen we er iets voor terug wat veel mensen zou aanspreken, namelijk een plek waar we iets van de rijke bewoningsgeschiedenis van Emmen kunnen laten zien. Ik heb daar wel wat ideeën over.

Een tip

Er is over het gebied de Wolfsbergen en over Heidehiem een website met veel informatie. U vindt het op: www.heidehiem.nl. De site is opgezet door Jan de Klein uit Emmen, die werkzaam is in Heideheim. Van hem zijn ook de foto's, waarvoor mijn dank.

Bronnen

Website: www.historisch-emmen.nl
P.B. Kooi, De urnenvelden in Drenthe,
H.T. Buiskool, Zuidoost Drenthe op weg naar een nieuwe toekomst,
Publicaties van L.J.F. Janssen.
Publicaties van Van Giffen.

Met dank aan Jans Brands.

Transport over water van en naar Emmen rond 1600

Drenthe heeft geen grote rivieren. Veel transport van goederen gaat vroeger per as, dus met paard en wagen. De zandwegen zijn in de herfst en delen van de winter vaak slecht begaanbaar. Vooral de laaggelegen vestingstad Coevorden is een aanzienlijk deel van het jaar over de weg slecht bereikbaar. Halverwege de 19e eeuw is dat nog een groot probleem. Als vroeger vervoer per schip op beken en rivieren mogelijk is, maakt men er graag gebruik van. Ook in Drenthe. Met de aanleg van verharde wegen verbeteren de transportmogelijkheden. In Zuid-oost-Drenthe is hiermee pas na 1850 begonnen, evenals met het graven van scheepvaartkanalen.

In een bericht uit 1852 wordt de Reest bij Meppe, nu een onopvallende slootachtige beek, als een sterk stromende en bijna onpeilbare rivier omschreven, waarop een zandschuit jammerlijk schipbreuk lijdt en ten onder gaat. Zelfs van en naar Emmen, hoog gelegen in een uithoek van Drenthe, benut men rond 1600 de mogelijkheden die de bestaande waterwegen als Hunze en Drostendiep bieden. Emmen heeft dan 'voorhavens': in het zuidwesten aan de Holsloot, een zijtak van het Drostendiep, en in het noorden onder andere aan de Hunze bij het Hamminge landt en bij Drouwen aan het Voorste Diep, dat is de westelijke bovenloop van de Hunze.

Ook andere plaatsen en steden hebben of hadden

hun voorhavens. Brugge heeft Zeebrugge, Delft had Delfshaven aan het zuideind van de Delftse Schie en Amsterdam gebruikte de rede van Texel als overlaadpunt om binnenkomende schepen te ontlasten en vertrekkende schepen volledig te beladen.

Van Bentheim naar Groningen liep een transport- en handelsroute, die voor een deel over de Hondsrug of het Ellertsveld ging. Ook hier probeert men, vooral bij zwaardere vrachten, delen van de route per schip te doen. Via de Vecht en de Kleine Vecht wordt Coevorden bereikt. Daarna neemt men noordwaarts het Drostendiep tot aan de Holsloot en vaart deze schipsloot op tot het overlaadpunt. Vervolgens gaat het verder met paard en wagen over de Hondsrug tot men ten oosten van Gieten bij De Veenhof (in de marke van Bonnen) komt bij het bevaarbare deel van de Hunze. Zwaardere vrachten kunnen nu verder per schip naar Groningen worden vervoerd. Zo ook turf uit de Bonnerven.

Enkele jaren voor 1600 krijgen voormalige kloosterboerderijen in Borger nieuwe dakbedekkingen. De Groninger rentmeester laat vanuit de stad

Bericht van 21-12-1852 uit de Nieuwe Drentsche Courant.

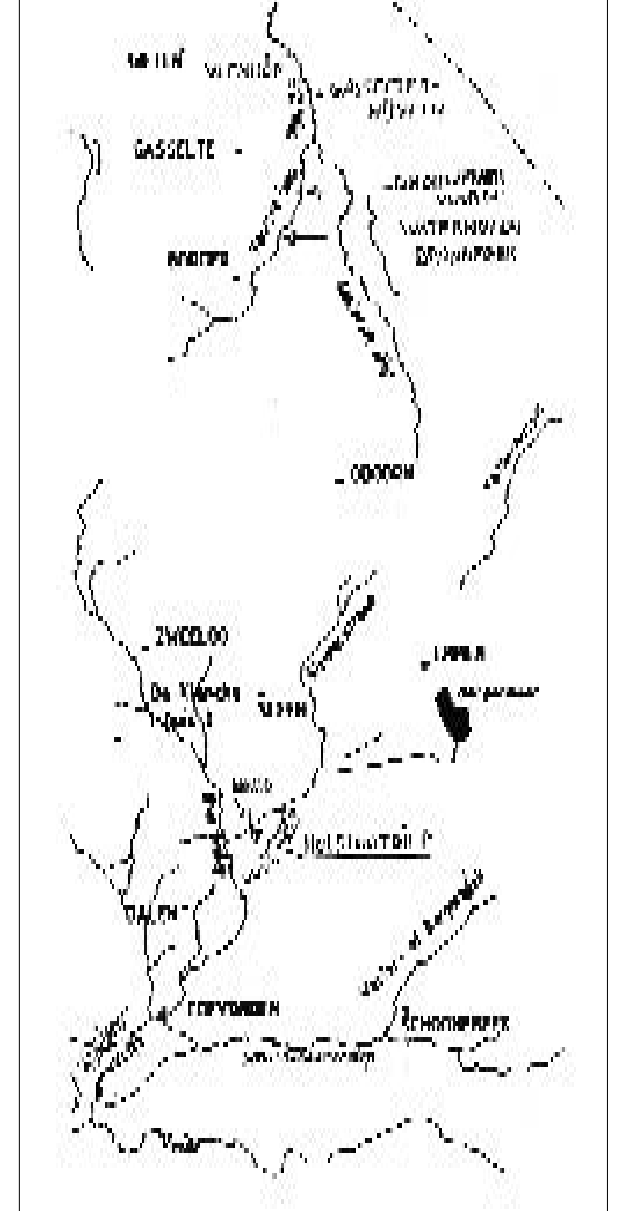
— 21 Dec. Twee hooftiers alhier, die in het laatst der vorige week met een met zand beladen schuit de Reest, bij Meppe, waren opgevoerd, werden gewent op deze sterk stromende, bijna onpeilbare rivier, die thans zeer ver buiten zijne oorsprong is getreden, hun twee behouwen verloren, waren nu niet opgemerkt en gieldt door de melkmeesters van den heer A. Stoffberg, alhier, die zich juist op dat punt buiten op den zandmoles bevonden en bemerkten, dat er op de reeds zinkende schuit, waaraan slechts de geloven waren bevestigd, een noodsein werd opgesteld, bestaande in een kleed, dat de in nood verkeerende oitgevoerde op een boom der schuit omhoog gestoken hadden.

Overzichtskaart met in het noorden de Hunze met Voorste Diep en Achterste Diep en in het zuiden met Drostendiep, Sleenerstroom, Oude Diep, Holslootdiep en Kleine Vecht.

verscheidene schuiten met riet over de Hunze varen tot aan het 'Hamminge landt'. Hier wordt de vracht overgeladen op wagens en daarna naar Borger gebracht. De scheepsvracht is f 3,- per schuit. Bij het Hamminge landt zal het gaan om gronden aan de westkant van de Hunze van de familie Hamming uit De Veenhof. Voor Emmen zal deze laad- en losplaats ook zijn gebruikt. Zuidelijker is de Hunze op dat moment blijkbaar niet goed bevaarbaar.

Na de stichting van Gasselternijveen in 1663 is regelmatige scheepvaart mogelijk naar een zuidelijker punt. Via het enkele jaren later gegraven kanaal(tje) parallel aan de Hunze, het Gasselternijveense Hoofddiep, kunnen schepen het Drentse schippersdorp bereiken. Bentheimer zandsteen wordt per schip ook via de Vecht, Zuiderzee en buitenom over de Wadden naar Noord-Nederland vervoerd.

Maar ook voor de stichting van Gasselternijveen worden soms goederen per schip vervoerd naar een punt duidelijk zuidelijker dan De Veenhof of zelfs Gasselte. In 1637 wordt de voormalige kloosterboerderij Rabbers in Zuidbarge verbouwd en opgeknapt. Daarvoor brengt men onder andere een vracht met 2000 voet latten, dus krap 600 meter, van Groningen naar Zuidbarge. Het zou kunnen gaan om 125 latten van 16 voet of 4,70 meter lengte. De kosten voor latten en scheepsvracht bedragen f 26,25. Interessant is dat op de kwitantie is aangegeven waar de latten zijn uitgeladen. Er staat: 'sommer 1637 gekofft toe hebben tot Rabbers behuesinge tot Suetbergen twee duesent voet latten. Compt op 26 g. - 5 st. mit die schip vracht op Druivener voort'.¹ De latten zullen zijn overgeladen op de plek waar het Voorste Diep, dat is de westelijke bovenloop van de Hunze, de weg kruist van Drouwen naar het gehucht Drouwenermoeras. Daarna gaat het verder met paard en wagen naar Zuidbarge. Kosten voor dit deel van het vervoer ontbreken in de boekhouding. Mogelijk heeft Daniël Rabbers

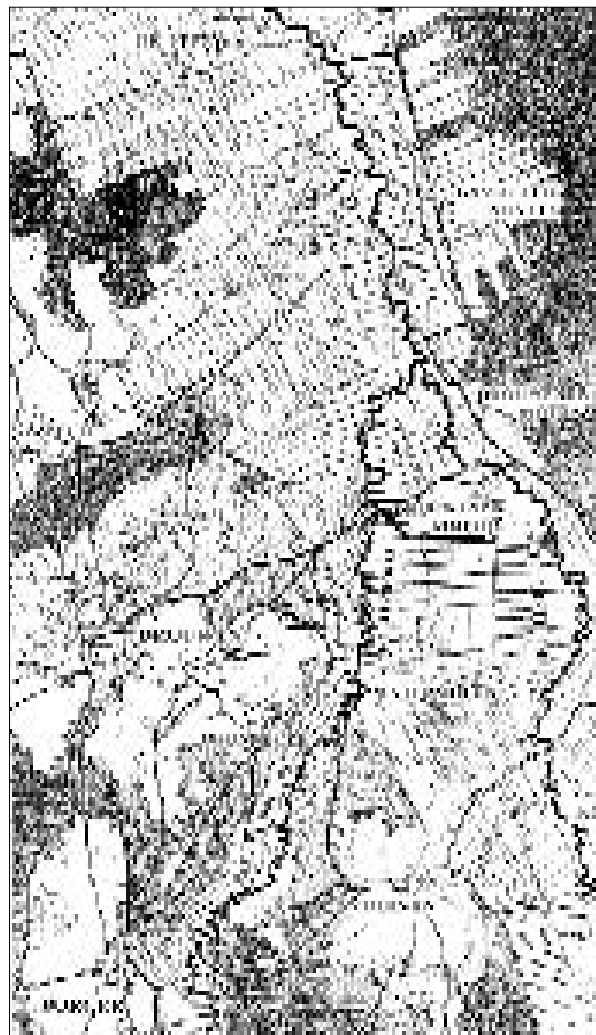

gereden. Hij is de nieuwe pachter van het Rabbers-erf.⁷ Drouwenermoeras heet tegenwoordig Drouwenerveen. De volgende voorde ligt even ten noordoosten van Bronneger. Een doorwaadbare plek waar een weg een rivier(tje) kruist is een voorde. Voorde komt nog voor in plaatsnamen als Coevo(o)rden, Papenvoort en Eexterzandvoort. Een voorde is een goed punt voor laden en lossen. Aan- en afvoerweg voor transport met paard en wagen zijn aanwezig en de wallekant is laag en begaanbaar. Dat laatste is belangrijk, want een beek of rivier stroomt meestal door drassig land met slappe ondergrond. De Drentse beekdalen zijn vaak breed. De Drouwener voorde is het zuidelijkste over-

Sommer 1637 gekofft toe hebben tot Rabbers
behusinge tot Suetbergen twee duisent voet
latten Compt op 26 gld. - 5 st. mit die
schip vracht op Druivener voort.

Een deel van de kwitantie voor de latten. Hier staat: Sommer 1637 gekofft toe hebben tot Rabbers behusinge tot Suetbergen twee duisent voet latten. Compt op 26 gld. - 5 st. mit die schip vracht op Druivener voort.

laadpunt aan de Hunze en bovenloop die tot nu toe is gevonden. Waarom deze keer zo zuidelijk is gevaren, is niet duidelijk. Mogelijk is op dat moment het waterpeil hoog of is het kunstmatig verhoogd door het water op te stuwen. Of het schip heeft zo'n geringe lading aan boord

of is zo kort en met zo weinig diepgang dat het ver de kronkelige en ondiepe bovenloop kan opvaren. Heel vroeger is het Voorste Diep niet veel verder op te varen. In de beek staat dan een watermolen in de buurt van Bronneger. In de tweede helft van de 16de eeuw gebeurt er zo het één en het ander in de vestingstad Coevorden. Aan gebouwen als het 'keijserl. majesteits huijs ende [de koren]spijker' en aan molens, bruggen en wallen moet regelmatig iets worden gerepareerd of verbeterd. Daarvoor wordt nogal eens hout uit Emmen gebruikt. Ook Weerdinge wordt genoemd. Vooral de water- en de windmolen vergen veel onderhoud. Hiervoor is soms zeer zwaar of lang hout nodig. Onder andere voor molenroeden tot 60 voet of ca. 18 meter lengte. Een roede is de 'balk' uit één stuk hout van twee tegenover elkaar liggende molenwieken. Om minder gewicht te hoeven vervoeren worden bomen soms in Emmen voorbewerkt. Voor het transport van zwaar eikenhout zet men veel paarden in om de bokwagen te trekken. Met een bok- of buk-wagen kunnen zware lasten worden geheven en vervoerd. Het kan een soort mallejan zijn geweest.²

Bij zware transporten van Emmen naar Coevorden probeert men een deel van de route per schip te doen. Van Emmen gaat het per as naar 'Holtesloit' (later 'Houdslood' genaamd), ons huidige Holsloot. Hier wordt de vracht overgeladen in een schip en naar Coevorden gebracht.

Hugueninkaart uit ca. 1825 met de Hunze en kronkelige bovenloop tussen De Veenhof en Borger. De weg van Drouwen naar het gehucht Drouwenermoeras staat aangegeven.

Foto van de brug in de Eldijk of oude Rijksweg 34 over het Holslootdiep. De plek waar voor 1600 de oude weg van Dalen naar Erm en Sleen de 'Holtesloot' al kruist. Hier zullen schepen van of naar o.a. Emmen zijn geladen of gelost (Foto Piet Naber).

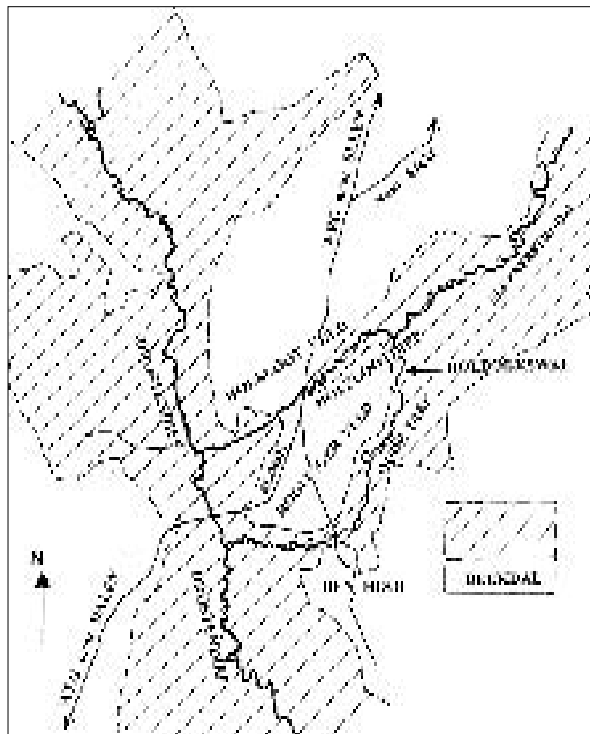

Men schrijft dan vaak Coevorden.³ Tegenwoordig denken we bij Holsloot aan een dorp dat ca. 1859 is gesticht bij de aanleg van de Verlengde Hoogeveense Vaart. De naam is echter eeuwen ouder en komt van de Hol(te)sloot, later genoemd het Holslootdiep, een (zeer waarschijnlijk) deels gegraven noordelijker verbinding tussen de Sleenerstroom (+ Oude Diep) en het Drostendiep. Een sloot is een gegraven watergang. Het oostelijk deel van de Holsloot watert oorspronkelijk naar het noordoosten af op de Sleenerstroom. Zelf gaat de Sleenerstroom dan over in het Oude Diep. Voor een nieuwe kijk op de naam Holsloot, zie noot 4. Een reden voor de omlegging kan zijn geweest dat men de slechte, onverharde wegen rond het laaggelegen Coevorden heeft willen 'omzeilen'. Dat kan door aan de zuidkant van de landroutes over de Hondsrug en het Ellertsveld een laad- en losplaats aan te leggen bij het nog goed bevaarbare deel van het Drostendiep. Het brede en moerassige beekdal is hiervoor minder geschikt. Door de 'haven' aan te leggen op de vaste en hoge grond van een bos of heideveld is het overlaadpunt een veel groter deel van het jaar te gebruiken, en de onderhoudskosten zullen laag zijn aan de wegen voor aan- en afvoer per as. Om voldoende water voor de doorstroming in de Holsloot te verkrijgen zal het Oude Diep van de Sleenerstroom zijn ontkoppeld door een dam.⁵ Via de korte voorde door de Sleenerstroom ten oosten van Erm heeft ook de Hondsrug en dus Emmen een prima aansluiting op de laad- en losplaats. Ter hoogte van deze Klinkmolenvoorde is het beekdal smal. De vaste grond van de heidevelden van Erm en Barge komt tot dichtbij de beek. Een zeer goede plek voor een voorde.⁶ Ca. 1790 vermeldt Hottinger op zijn kaart al de 'Klinkemoolenbrug'. De kronkelige Sleenerstroom en Oude Diep zullen tot dit punt minder goed bevaarbaar zijn geweest. Ook is wel verondersteld dat de omlegging te maken kan hebben met de bouw van een

watermolen. Hiervoor moet het Oude Diep worden afgedamd met een voldoende hoge wal.⁵ Een logische naam voor de nieuwe watergang is dan: Molensloot. De nieuwe situatie kan ook zijn gebruikt om een aalstal aan te leggen. Aalstallen plaatst men zomers in beken om vis te vangen. De laad- en losplaats kan ten zuidwesten van de veronderstelde watermolen en/of aalstal hebben gelegen.

Op Hottingers kaart (± 1790) is te zien dat het Holslootdiep, door hem 'de Houdslood' genoemd, de weg van Dalen naar Erm kruist, dat er nog geen enkel huis staat en dat er een brug over de 'sloot' ligt met de naam 'Houdsloodschebrug'. Mogelijk is de (vaste) brug er al vanaf het begin. De brug ligt precies op de plek waar nu de Eldijk of oude Rijksweg 34 het Holslootdiep kruist. Dit is ca. 150 meter ten zuiden van de brug over de Verlengde Hoogeveense Vaart. Net ten westen hiervan zal de 'Holsloothaven' zijn geweest waar vroeger de schepen zijn geladen en gelost. Holtesloot wordt al voor 1600 vermeld.

Op een gegeven moment staat de molen in Coevorden op instorten, maar de bestelde timmerman-molenbouwer uit Steenwijk laat lang op zich wachten. Als hij dan in de winter in de stad aankomt moet er direkt hout uit Emmen worden gehaald. 'Daer toe ghehuijert twee vracht waghens mit peerden scharp beslaegen zoe 't vorstweder was ende men gheen boeren daer toe cost ghebieden'. Deze keer gaat het gehele transport per wagen. Kan het zijn doordat de modderige wegen zijn bevroren waardoor men juist gemakkelijker met paard en wagen

Kaart omgeving 'Holtesloot' na de gegraven 'doorbraak'. De oorspronkelijke loop van het Oude Diep is ook ingetekend. De pijl wijst naar de plek waar de Holboekswal zal hebben gelegen.

Noten

- 1 Druivener of Druvener is een oude schrijfwijze voor Drouwener.
Het is opvallend dat vanuit Groningen hout wordt gebracht naar het houtrijke Zuidoost-Drenthe. Gaat het hier om Scandinavisch hout dat in een Groninger zaagmolen tot latten is gezaagd?
- 2 Met een mallejan worden zware bomen vervoerd naar een houtzagerij.
- 3 Vroeger verdubbelt men soms de klinker o door er een e of een i achter te plaatsen. Dan moet oe en oi worden gelezen als oo. De klinker u wordt ook zo verdubbeld. Voorbeelden uit de tekst en noot 4 zijn o.a. zoe, poeten, Holtesloit, Coevoirden, behuesinge, Suetbergen en Druivener.
- 4 In verscheidene boeken wordt de naam Holsloot als het volgt verklaard: hol is een laag, in een uitholling gelegen, moerassig gebied en is toponymisch verwant aan Den Hool dat moerassig gebied betekent. Hier zijn vraagtekens bij te plaatsen. Sloten in stroom- of madelanden liggen gewoonlijk in laag en moerassig gebied. Deze betekenis van hol voegt zo weinig toe aan het begrip sloot. Hol kan naast laag ook hoog betekenen, iets nauws, smals of dieps aangeven of in een niet-groenlandgebied een droge sloot zijn. Ten westen van de Hondsrug ligt de iets lagere Rolde-Ellertsveld-Schoonoord-Ermrug met een uitloper naar Nieuw-Amsterdam. Een westelijke zijtak van deze zandrug is de Erm-Holsloot-Den Hool-De Haarrug. Bij het ca. 1½ km ten zuiden van het dorp Holsloot gelegen Den Hool wordt de rug onderbroken door een laagte of uitholling. Door deze laagte stroomt het Oude Diep op natuurlijke wijze westwaarts naar het Drostendiep. Het middendeel van het Holslootdiep stroomt niet door een moerassige laagte, maar juist door een voormalige heidehoogte. De eerder genoemde rug is hier smal en heeft een 'ingesnoerde' breedte van enkele honderden meters. Dit deel van het Holslootdiep heeft een onnatuurlijke loop. Duizenden jaren geleden is op deze plek een smalle geul geweest waardoor bij de toen hogere waterstand een beek of rivier heeft gestroomd. Later is dit deel van de bedding opgevuld tot een hoger niveau dan het dal van het Oude Diep. Sinds die tijd stroomt al het water via het Oude Diep naar het Drostendiep. Waarschijnlijk is in de middeleeuwen het 'ingesnoerde' hoge middendeel doorgraven. Daarna scheidt de Holsloot de (bos- of) heidehoogte in twee delen: het Hoolingerveld en het Holslootveld.

het hele transport kan uitvoeren? Vermoedelijk niet, want er wordt drie dagen over gedaan. En bij een ander transport gaan de geleende bokwagens kapot. Of staan de groenlanden van het beekdal onder water en/of is het Drostendiep dichtgevroren? Rond 1950 staat het beekdal 's winters nog regelmatig onder water. De Eldijk ligt dan tussen twee haast onafzienbaar grote meren. Een Drentse dijk of diek is een verhoogde weg. Zo ook de Eldijk in het beekdal van het Drostendiep.

In de aangehaalde (cursieve) zin staat dat normaal 'boeren' verplicht kunnen worden om met hun paarden en wagens voor het transport naar Coevorden te zorgen. Deze keer kan dat niet, omdat de paarden op scherp gesteld moeten worden. De 'boeren' zijn mogelijk pachters van Domeingoedboerderijen in het kerspel Emmen. Het zware hout zou wel eens kunnen komen van bomen van deze erven en/of kunnen zijn gekapt in de keizerlijke en koninklijke bossen.⁷ De kans is groot dat de Holsloot en de haven

De waterspiegel in het middendeel ligt erg laag ten opzichte van het maaiveld, tot wel twee meter diep tussen steile, 'nauwe' oevers. In oude vermeldingen wordt over 'Holtesloot' en 'Houdslood' gesproken. In de naam zijn de t en e van holte weggefallen. Afb. VI

Holt(e) kan er op wijzen dat er een groot bos heeft gelegen: het Hoolinger- of het Ermerholt? Of heeft men vanaf de 'haven' bij de gegraven Holtesloot zware bomen oftewel holt uit de bossen rond Emmen als Schimmerholt, Weerdingerholt, Bargerholt en Emmerholt via de Vecht afgevoerd naar het westen van het land, naar Utrecht of Holland? De Bisschop van Utrecht had als Heer van Drenthe veel belangen in Zuidoost-Drenthe. Evenals vanaf 1522 zijn rechtsopvolgers, o.a. keizer Karel V. Die laat regelmatig vele jonge eiken, zogenoemde 'tellingen ofte poeten' [lees pooten], planten in en op zijn 'keijserl. majesteits bosschen ende erffven in Drenthe'. In het kerspel Emmen bezit hij 12 erven met aandelen in de bossen. En in de rest van Drenthe nog eens 27 erven, waarvan een groot aantal op de Hondsrug.

De naam Holsloot heeft eerder iets met holt of bos te maken of met de nauwe ligging van de sloot tussen hoge en droge oevers dan met hol in de betekenis van laag en moerassig gebied.

150 Jaar na de stichting van het dorp een nieuwe kijk op de oorsprong van de naam Holsloot.

- 5 Er is een sage over een heer Holboek uit Den Hool die in het Oude Diep een dam laat aanbrengen. Hierdoor komt in Achterste Erm het land en het huis van een opponent van Holboek onder water te staan. In sagen zit soms een kern van waarheid. De oorzaak van de overstroming kan ook zijn achterstallig onderhoud aan het gegraven stuk Holsloot. Verzandingen en verstoppingen kunnen ontstaan door overstekende schaapskudden die oeverzand inlopen, het inwaaien van stuifzand en nog niet gestabiliseerd loopzand. Volgens de drie Podagrissen wordt de naam Holboekswal in 1842 nog gebruikt. Nu is niet meer bekend waar de wal heeft gelegen. Er is hier veel 'op de schop' geweest. Toch is er een plek waar dat geweest kan zijn. Namelijk waar de landschappelijk mooi gelegen zandweg Landsdiekie de oversteek maakt van de rand van het Hoolingerveld naar de Duuthaar. Werkzaamheden die na 1850 in het gebied hebben plaatsgevonden zijn de ontginning van heidevelden, een ruilverkaveling, de aanleg van Verlengde Hoogeveense Vaart, N34, A37 en klaverbladkruising en nogmaals een omlagging van de Sleenerstroom, nu richting Nieuw-Amsterdam. Van recente datum zijn de plannen om het

noordelijk deel van het gebied in te richten voor noodwaterberging.

De loop van het 'hoge' middendeel van het Holslootdiep is sinds 1850 niet echt gewijzigd.

In een andere sage over de heer Holboek schiet hij de priester van de kerk in Emmen dood.

- 6 Vroeger komen hier zes wegen samen. Aan de westkant de wegen komend van Diphooft (+ Sleen), Erm en Achterste Erm en aan de oostkant die van Westenes, Noordbarge (+ Emmen) en Zuidbarge. Ter hoogte van dit oude knooppunt van zandwegen bij de Klinkmolenvoorde bevinden zich nu de op- en afritten van de N34. Het is nog steeds een verkeersknooppunt.
- 7 De inkomsten en uitgaven i.v.m. de bezittingen van keizer Karel V en koning Philips II als Heer van Drenthe staan in de verslagen van de Hollandsche Rekenkamer. Van een aantal Drentse transporten zijn geen kosten vermeld. Ze zullen door 'boeren' zijn uitgevoerd als herendienst.
- 8 Vanaf het begin van de 14de eeuw worden de bisschopshoven in Emmen en Anloo 'opengebrouwen' en gaan meer en meer over van het hofstelsel

Bronnen

Archief rentmeester voormalige Groninger kloosters. Verslagen Hollandsche Rekenkamer 2e helft 16e eeuw. Archief v.d. beheerder v.d. 8 Ter Apeler erven. Nieuwe Drentsche Courant, 1852. Kaarten van Hottinger uit ca. 1790. Kaart van Huguenin uit ca. 1825. Kaart uit de Grote Historische Atlas van Noord-Nederland, ca. 1853. Topografische kaarten uit 1962 en 1972 met hoogte-aanduidingen. Geologische Kaart van Nederland, nr. 17 Oost, 1979 en de toelichting.

Literatuur

G.A. Coert, Stroom en schutten, vaarten en voordren, Meppel 1991.
J. Heringa e.a., Geschiedenis van Drenthe, Meppel 1985.
J. de Haan e.a., Drenthe in de kaart gekeken, Meppel 1976.
Stichting voor Bodemkartering, Op weg met het verleden, Assen 1987.
A.H. Booij, Met namen in Börck, 1979.
Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagrissen, Koevorden 1842.
Cor de Graaf, 'Het uitgestorven eigenerfde geslacht Hamming', in: Drents Genealogisch Jaarboek 1999.
Encyclopedie van Drenthe, Assen 2003.

Moord en doodslag

'Emmer-Erfscheidenveen, dinsdag 27-07-1937
Tiem Stevens slaat zijn buurman Luitsen Foekens dood'

Dat het er in het veengebied van Emmer-Erfscheidenveen vaak ruig aan toe ging is algemeen bekend. We zouden nu zeggen: Ze hadden een kort lontje. Ook bij deze doodslag blijkt weer dat er vaak eerst werd geslagen en pas daarna gepraat, ten minste als dat nog kon. In dit schrijnende geval was dit laatste niet het geval! In de Emmer Courant van 30 juli 1937 treffen we onder bovenstaande sprekende kop het volgende uiterst schrijnende verhaal aan.

Burentwist met doodslag geëindigd.

Bewoner van Emmer-Erfscheidenveen doodgeslagen.
Turfsnijder als wapen.

Aan de Groenedijk te Emmer-Erfscheidenveen heeft zich dinsdagmiddag 27 juli 1937 een drama afgespeeld, waarbij de arbeider Luitsen Foekens door zijn buurman Tiem Stevens met een turfsnijder werd doodgeslagen.

De gezinnen Stevens en Foekens bewoonden een dubbele woning aan de Groenedijk. Beide mannen waren vlak bij huis aan de andere kant van de weg aan het turfgraven. De verstandhouding tussen de burens was niet al te best en er kwamen herhaaldelijk kleine twisten voor. Zo ook deze dinsdag. Foekens was omstreeks 13.00 uur naar huis geweest om thee te drinken met zijn vrouw. Toen hij terugkwam, had Stevens de door hem gegraven turf zo geplaatst, dat Luitsen Foekens er moeilijk langs kon met zijn kruiwagen. Daarover vielen harde woorden. Schooljongens die passeerden, verklaarden dat op een gegeven ogenblik Foekens een schop opnam en daarmee naar Stevens sloeg. Stevens moet toen een turfsnijder hebben gegrepen en daarmee op zijn buurman hebben ingeslagen. Die turfsnijder was een steel van ongeveer een meter lengte, waaraan een mes uit een baggermachine met een lengte van 30 à 35 cm was bevestigd.

Reeds bij de eerste slag die in drift blindelings werd toegebracht, drong het mes diep tussen de ribben in het lichaam van Foekens en knapte daar af. De getroffen zakte ter plaatse in elkaar, en toen de in allerijl ontboden geneesheer dokter Samson arriveerde, waren de levensgeesten reeds geweken. (Dokter Samson woonde toen op Kanaal A n.z. 179 LK) Het lijk werd voor gerechtelijk onderzoek naar de begraafplaats te Emmer-Compasuum overgebracht. Rijksveldwacht en Marechaussee namen het

onderzoek ter hand en arresteerden de dader. Deze verklaarde uit zelfverdediging te hebben gehandeld.

De toevallig in Emmer-Compasuum vertoevende wachtmeester Klaver van de verkeers- en opsporingsbrigade uit Assen nam op de plaats van het misdrijf enige foto's. Op de omwonenden heeft het gebeurde diepe indruk gemaakt en het werd 's avonds druk besproken.

De plaatselijke correspondent schreef in zijn verslag: 'Uit betrouwbare bron vernamen wij dat het afgebroken mesgedeelte niet in de wond is achtergebleven. De opperwachtmeester was daarvan reeds in het bezit, alvorens sectie op het lijk was toegepast. Of dit mes tijdens ofwel na de slag is afgeknapt scheen nog niet te zijn uitgemaakt. Het slachtoffer werd, nadat de slag en niet een stoot, met het aan een stok bevestigde mes, was toegebracht, nog door de dader geholpen. Tiem Stevens ijde zelfs in zijn wanhoop, begrijpende wat hij had gedaan, naar een dichtbij werkende persmachine om de verbandkist te halen. De arbeidsinspectie had toen reeds verplicht gesteld dat bij elke persen baggermachine een EHBO-kist aanwezig was. Machinist Harm Wilts greep de kist onder zijn arm en rende met Stevens mee. Toen ze bij Luitsen Foekens aankwamen bleek alle hulp te laat. De politie was inmiddels gewaarschuwd en begon direct een onderzoek.

Na deze nogal tijdrovende verrichtingen werd het lijk van het slachtoffer door de politie op

een ladder gelegd en behoorlijk door een deken afgedekt op een gereedstaande wipkar geschoven die tot op vijftig meter afstand van de plaats van het misdrijf kon komen. Hierna vond het verdere vervoer onder geleide naar het lijkenhuis plaats. Tot onze verwondering horen wij echter dat er melding gemaakt wordt van een zo weinig piëteitsvol vervoer. Maar heeft men er wel rekening mee gehouden dat het bloedende lichaam niet overal in gelegd kon worden en de plaats moeilijk te bereiken was? Donderdag kwam het parket uit Assen, terwijl Dr. Mieremet uit Groningen sectie verrichtte. Dit onderzoek had het gewone verloop, waarbij de verwonding als doodsoorzaak werd vastgesteld. De verzegelde kist werd vrijgegeven en zaterdag 31 juli 1937 zal de begrafenis plaatsvinden.

Het slachtoffer was 33 jaar en was het vorige jaar (1936) in het huwelijk getreden. Zijn vrouw, toen weduwe met vijf kinderen, waarvan thans één bij de grootouders vertoeft, terwijl er inmiddels een kind uit dit huwelijk werd geboren, blijft met zes kleintjes onverzorgd achter. De dader is ruim 27 jaar en vader van twee kinderen, welke thans met de moeder een toevlucht hebben gevonden bij de ouders van zijn zijde.

Natuurlijk wordt er rondom dit geval van alles bepraat en rakelt men allerlei kleinigheden op die met het geval niets te maken hebben. Voor degenen die bekend zijn met de toestanden in

het veen, staat heel wel vast dat het hier een doodgewone onenigheid betrof, voorkomende in alle lagen des volks. Dat het slachtoffer met een schop sloeg wat beantwoord werd met een wapen dat reeds met de eerste slag de dood veroorzaakte; het was ons inziens onbesuisdheid die noodlottig werd. Het is jammer dat het droeve gebeuren weer wordt gebruikt om de oude verhalen over glibberige veenpaden, eenzaamheid en ellende weer op te halen, want afgezien dat daarvan hier geen sprake meer is, heeft het met de twist niets te maken. Onze plaats en de inwoners worden er naar buiten als barbaars door voorgesteld, maar die 'barbaren' zelf hebben alleen maar diep meelij met de slachtoffers.'

Tot zover het krantenverslag.

De overlijdensakte luidt: Emmen 29 juli 1937, aktenr. 219

Overledene: Luitsen Foekens, geboren op 5 april 1904, Gem. Emmen; beroep: arbeider; overleden in de gemeente Emmen op 27 juli 1937; oud: 33 jaren, zoon van Jan Foekens, beroep arbeider.

Jan Foekens was geboren in Onstwedde op 31 oktober 1868. Jan trouwde op 16 april 1895 met Rimkje Hummel (Akte 52 Emmen). Jan Foekens stierf drie maanden na Luitsen op 10 oktober 1937, 68 jaar oud, in de gemeente Emmen. (Akte 278 Emmen.)

Luitsen trouwde met Fennechien Boekholt. Fennechien, geboren op 11 december 1911, nadat

zij gehuwd was geweest met Hendrik Eerenstein, die op 25 april 1932 (31 jaar) overleed in Medemblik. Met Hendrik had zij vijf kinderen. Zoals we in het krantenverslag lezen hertrouwde ze met Luitsen Foekens in 1936 en zij kreeg met hem ook een kind. Toen hij overleed, blijft zij achter met haar zes kinderen.

Het was destijds gebruikelijk dat de familie bij sprong en meestal werden de kinderen bij broers en zusters en zoals hier ook bij de ouders opgenomen. Overigens hertrouwde Fennechien een poosje later met Aalderink. We hebben uitgezocht wanneer deze zaak voor de rechter heeft gediend en geven hier de belangrijkste feiten uit het vonnis.

Vonnis 526. In naam der koningin De Arrondissements-rechtbank te Assen, kamer van strafzaken rechtdoende in de zaak aanhangig gemaakt door de Officier van Justitie bij de Rechtbank bij dagvaarding van 18 augustus 1937 tegen Tiem Stevens, geboren te Emmer, den 13 juli 1908, arbeider, wonende te Emmer-Erscheiden veen, gemeente Emmen, thans gedetineerd in het Huis van Bewaring te Assen, overwegende dat bij de aan den verdachte ten laste is gelegd dat hij op of omstreeks 27 juli 1937 te Emmer-Erscheidenveen opzettelijk Luitsen Foekens van het leven heeft beroofd, door met het oogmerk dezen van het leven te beroven, hem opzettelijk met een aan een stok bevestigd mes krachtadig in de borst te slaan,

waardoor Foekens zodanige verwondingen in de borst, het hart en het middenrif bekwam, dat hij aan de tengevolge van de hartverwondingen ontstane in- en uitwendige verbloeding is overleden; subsidiair, voor geval wegens het primair ten laste gelegde geen veroordeling kan volgen, dat hij alstoen aldaar Luitsen Foekens heeft mishandeld door hem opzettelijk met een aan een stok bevestigd mes krachtadig in de borst te slaan, waardoor Foekens zodanige verwondingen in de borst, het hart en het middenrif bekwam, dat hij aan de tengevolge van de hartverwonding ontstane in- en uitwendige verbloeding is overleden. Overwegende dat niet wettig en overtuigend is bewezen hetgeen verdachte primair ten laste is gelegd, zodat hij daarvan moet worden vrijgesproken. Overwegende dat ter gerechtszitting hebben verklaard getuige-deskundige dr. Mieremet dat hij op 29 juli 1937 te Emmer-Compasuum de uit- en inwendige schouwing van het lijk van een manspersoon, hem door getuige Hoeksema aangewezen, heeft verricht en daarbij heeft waargenomen een scherpwandige 6 à 7 cm lange wonde op de borst, de huid en de onderlaag betreffende, waaronder het kraakbeen van vijf ribben doorsneden was en vervolgens het hartzakje en de rechter kamer van het hart en tenslotte ook nog het middenrif, zodat een niet nader te bepalen uitwendig bloedverlies en een zeer groot inwendig bloedverlies in de rechte borstvliesholte was ontstaan, aan welke tengevolge van de hartverwonding ontstane uit- en inwendige verbloeding die persoon bleek te zijn overleden.

Getuige Hoeksema dat hij op 29 juli 1937 te Emmer-Compasuum het lijk van de hem bekende Luitsen Foekens aan de getuige-deskundige Dr. Mieremet heeft aangewezen voor in- en uitwendige schouwing getuigen Setz en Klasen afzonderlijk doch eensluidend: dat hij op 27 juli 1937 te Emmer-Erscheidenveen heeft waargenomen dat de hem bekende Luitsen Foekens stond op de rand van een veenput, waarin verdachte zich bevond, en alstoen met een schop opzettelijk met geweld naar verdachte sloeg en hem op zijn rechter bovenarm raakte en dat verdachte dadelijk daarop opzettelijk met

geweld met een aan een stok bevestigd mes hetwelk hij als stuk van overtuiging ter rechtszitting aanwezig ziet die Foekens tegen de borst sloeg, waarna deze aan zijn borst bloedde, de verdachte dat hij op 27 juli 1937 te E-Eveen de hem bekende Luitse Foekens opzettelijk met geweld met een aan een stok bevestigd mes, hetwelk hij ter rechtszitting aanwezig ziet, in de borst heeft geslagen, waarna deze aldaar een hevig bloedende wond had. Overwegende dat door de gerelateerde inhoud van de bewijsmiddelen hierboven genoemd en hebbende de getuigen Setz en Klasen door hun houding ter gerechtszitting en door hun gegeven antwoorden blijk geven de hun gestelde vragen voldoende te begrijpen, de Rechtbank bewezen acht en de overtuiging heeft bekomen, dat de verdachte het hem ten laste gelegde feit heeft begaan. Overwegende dat het als bewezen aangenomen moet worden gekwalificeerd als: mishandeling den dood tengevolge hebbende. Waarbij is voorzien en straf bedreigd bij artikel 300 van het Wetboek van Strafrecht. Veroordeelt mitsdien de verdachte op tegenspraak tot een gevangenisstraf van een jaar en zes maanden = 1½ jaar en gelast de vernietiging van het in beslag genomen en ter gerechtszitting aanwezige en als stuk van overtuiging gediend hebbende mes.

Was getekend door Rechter L. van den Bijtel

Tiem Stevens

Tiem Stevens, geboren op 13 juli 1908 was op 23 augustus 1931 getrouwd met Attje Boers (* 1 juli 1912). Ze hadden voor zover bekend twee kinderen, Roelof (* 17 augustus 1931 en Hendrik (* 14 juni 1936).

De omgeving was niet erg ingenomen met hetgeen was geschied. We mogen aannemen dat het ook diepe indruk heeft gemaakt op de dader. Uit het vonnis blijkt dat van opzet geen sprake was, maar als gebruikelijk kwam ook hier berouw na de zonde! Mijn vriend Auke Venema meent te weten dat Tiem Stevens destijds is verhuisd naar het westen van Nederland.

Oproep

Jan Rass

Op 2 oktober 1918 overleed te Zwartemeer op 83-jarige leeftijd Joannes Frans Rass (roepnaam Jan), geboren te Strücklingen, een dorp ten noordoosten van Papenburg (Duitsland). Hij was een zoon van Joannes Hermann Rass en Anna Hase en was gehuwd met Elisabeth Hüasers. Daarvoor was hij met Anna Maria Gesina Wewers gehuwd. In oktober 1918 schreef een plaatselijke correspondent een bijdrage over de trieste omstandigheden, waaronder Jan Rass was overleden.

In een volgende Kroniek zal over Jan Rass, bij het vinden van voldoende gegevens, een bijdrage worden geschreven.

Wie kan mij helpen aan meer gegevens?

Reacties naar Sis Hoek-Beugeling: tel. 0591-659968 of per email: tj.hoek@wxs.nl.

Bestuursmededelingen

Excursie

Op zaterdag 15 augustus was de eerste activiteit na de zomervakantie een feit. Zoals gebruikelijk begonnen we na de zomervakantie met een fietsexcursie. Deze keer had de werkgroep Nieuw-Schoonebeek de fietsexcursie georganiseerd richting Duitsland, waar Pieter Albers op diverse locaties het verhaal over de Emslandkampen vertelde.

Deze fietsexcursie waaraan maximaal 50 personen konden deelnemen, was volledig volgeboekt. Mede door dit succes zal er in oktober nogmaals een fietsexcursie door de werkgroep Nieuw-Schoonebeek worden georganiseerd.

Oproep

Op de oude begraafplaats aan de Wilhelminastraat is op dit moment een steenhouwer bezig om de monumenten schoon te maken en waar nodig te herstellen. De Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe heeft hieraan voorafgaand in opdracht van de gemeente Emmen inventarisatiewerk gedaan. In de voorbereiding heeft de vereniging de intentie uitgesproken, dat zij graag wil meehelpen de begraafplaats te herstellen.

In overleg met de steenhouwer kunnen vrijwilligers meehelpen de teksten op de grafmonumenten schoon te maken en opnieuw te voorzien van een laklaag. Wie interesse heeft hieraan mee te helpen kan zich melden bij het secretariaat (André Dekker). Als al dit werk is gedaan gaat de gemeente Emmen verder met het inrichten van de begraafplaats tot een